

I. MECLİS'TE GRUPLAR İLİŞKİSİNE BİR ÖRNEK: İCRA VEKİLLERİNİN SEÇİMİNE DAİR KANUN GÖRÜŞMELERİ

Yrd.Doç.Dr. Naim SÖNMEZ*

12 Ocak 1920'de toplanan son Osmanlı Mebusan Meclisi, 16 Mart 1920 tarihinde işgalci devletler tarafından basılmış; bunun üzerine, Anadolu hareketinin lideri Mustafa Kemal Paşa 19 Mart 1920'de bir "Seçim Talimatnamesi" yayınlamış ve "Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir Meclis'in toplanacağını" ilan etmiştir. Meclis-i Mebusan ise, 18 Mart 1920'de yaptığı son toplantıda, mevcut şartlar altında Meclis'in faaliyetlerini sürdürmesinin imkansız hale geldiğini, bu sebeple bu görevin güven içinde yapılmasını sağlayacak bir ortamın yaratılmasına kadar Meclis genel kurul toplantılarının ertelenmesini isteyen 17 imzalı teklifi oybirliği ile kabul ederek faaliyetlerine son vermiştir¹. 11 Nisan 1920 tarihinde ise Sultan Vahideddin tarafından yayınlanan bir irade ile Meclis, dört ay zarfında yeniden seçim yapıp toplanmak üzere feshedilmiştir². Ancak ilerleyen zamanda görülecektir ki, ne seçim yapılacak ne de Meclis toplanacaktır. Buna karşılık Ankara'da T.B.M.M.'nin toplanmasıyla Türkiye tarihinde yeni bir dönem açılacaktır.

Meclis'in Toplanması ve Geçici Hükümetin Kurulması

I. T.B.M.M., 23 Nisan 1920 günü törenlerle açıldıktan sonra saat 13.45'te, Meclis'in en yaşlı üyesi Sinop milletvekili Şerif (AVKAN) Bey'in başkanlığında ilk toplantısını yapmıştır. Şerif Bey'in açış konuşmasından sonra Mustafa Kemal Paşa, Meclis'in, "yeni seçilmiş milletvekilleri ile sal-

* A.K.Ü. Fen- Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ Ahmet Demirel, Birinci Meclis'te Muhalefet, İstanbul, 1994.

² Kazım Karabekir, İstiklal Harbimizin Esasları, İstanbul, 1933-1951.

dırıya maruz kalmış bulunan Mebusan Meclisi üyelerinin kaçarak Ankara'ya gelebilenlerinden oluşacağına” dair bir konuşma yapmıştır. Bunun, milletvekilleri tarafından da olumlu karşılanmasından sonra geçici kâtip ve milletvekili mazbatalarının incelenmesi için kur'a usulü ile iki encümen teşkil edilmiş ve bu işler bittikten sonra oturuma saat 14.30'da son verilmiştir³.

24 Nisan 1920 günü yapılan toplantıda, önce encümenler tarafından incelenen milletvekili mazbataları Meclis'in onayına sunulmuş ve ardından M. Kemal Paşa bir konuşma yapmıştır⁴. Bu konuşmasında M. Kemal Paşa, Mondros Mütarekesi'nden B.M.M.'nin açılışına kadar gelişen olayları anlatmıştır. Konuşmasının son kısmında ise uygulanacak sistemi, şifahi bir teklif halinde meclise sunmuştur⁵. M. Kemal Paşa'nın bu konuşmasında; batıda uygulanmakta olan parlamenter sistem ile Türkiye'nin, bilinen gerçeklerinden hareketle uygulanması düşünülen sistemin iç içe geçmiş olduğunu görmekteyiz. Bu açıklama ve teklifi Meclis, Hükümet, Meclis Başkanı ve Hilafet-Saltanat kurumları açısından değerlendirsek şunları söyleyebiliriz:

1- Meclisin üzerinde bir kuvvet mevcut değildir. Meclis, meşruluk ve yasallığını, milli iradeye dayanması ile kazanmıştır. Meclisin görevi sadece tetkik etme, denetleme ve kanun yapma değil, milletin mukadderatı ile de fiilen uğraşmaktır. Hilafet ve Saltanat makamlarının kurtulmasından sonra bu kurumlarla ilgili kararı da Meclis belirleyecektir.

2- Meclis, yasama ve yürütme “yetkilerini” elinde bulundurur*.

3- Meclisin tamamı, işlerin bütün ayrıntılarını fiilen inceleme ve mü-

³ T.B.M.M. Z.C., C.I, s. 2- 3.

⁴ T.B.M.M. Z.C., C.I, s. 8-30.

⁵ Tutanaklarda M. Kemal Paşa'nın, bu teklifi ile ilgili olarak bir takrire rastlanmadığı, ancak Büyük Nutuk'ta anılan teklifin kaydedildiği belirtilmektedir. (T.B.M.M. Z.C., C.I, s. 30-32). Gerçekten Nutuk'ta bu tekliften bahsedilmektedir (Bkz. Nutuk, Türk Devrim Tarihi Ens. Yay., İstanbul, 1981, C. II, s. 437-438.) Ancak bu teklifin gündeme alınıp görüşülmesi ve tartışılması sırasında Meclis'in geçici başkanının bir sözünden, bu teklifin yazılı hale getirildiği anlaşılmaktadır. Bkz. T.B.M.M. Z.C., C.I, s. 35.

* Olağanüstü durumlarda bütün devletler, yasama organını tatil edip icra organını güçlendirir veya halkoylamasına başvururken burada meclisin, milleti ilgilendiren bütün işlerde doğrudan doğruya en yetkili kılınması düşünülmüştür.

zakere etme imkanı bulamayacağından meclis içinden seçilerek ve vekil tayin edilerek gerekli işbölümü yapılmak suretiyle hükümet işleri yürütülmelidir. Hükümet, meclis adına yürütme faaliyetlerini sürdürür ve üyeleri "vekil" olarak adlandırılır. Bu üyeler tek tek ve topluca meclis huzurunda sorumludur. Reissiz bir hükümet oluşturulmalı; ancak Meclis Başkanı, durumu ve yetkileri gereği aynı zamanda Heyet-i Vekile'nin de başkanı olmalıdır.

4- Meclis Başkanı, meclisi temsil etmesi itibariyle hükümete de başkanlık etmelidir. Ayrıca Meclis Başkanı, meclis adına imza koymaya ve meclis kararlarını onaylamaya yetkili ve icraya ait meselelerde diğer hükümet üyeleri gibi meclis genel kuruluna karşı sorumlu olmalıdır.

5- Saltanat makamı, aynı zamanda Hilafet makamı olmak itibariyle İslam toplumunun da reisidir. Mücadelenin birinci amacı bu kutsal makamların kurtarılması olduğuna göre, Anadolu'da geçici de olsa bir hükümet başkanı tanımak veya bir Padişah kaymakamı ihdas etmek caiz değildir. Diğer yandan bir bütünlük noktasında düzenlenmeyen devlet kuvvetlerinin uyum içinde işlerini sürdürmesine imkan yoktur. Bu durumda yetki ve sorumluluk milli iradenin yoğunlaştığı meclisindir.

M. Kemal Paşa'nın teklifinin görüşülmesi konusunda bir usul tartışması yaşanmış; Karesi Milletvekili Hacim Muhittin (ÇARIKLI) Bey, müzakereye lüzum olmadığını iddia ederken, Konya Milletvekili Refik (KORALTAN) Bey, meselenin hükümet teşkilatı hakkında olduğu için öncelikle teklifin bastırılıp dağıtımının dağıtımının yapılmasından sonra görüşülmesini ve Meclis üyelerinin düşüncelerini söylemesi gerektiğini belirtmiştir⁶. Çorum milletvekili Fuat Bey ve Kırşehir milletvekili Müfit (KURUTLUOĞLU) Efendi ise ülkenin bir an evvel hizmet beklediğini, işlerin beklemeğe tahammülü olmadığını ve M. Kemal Paşa'nın teklifinin basit olduğunu belirterek, bunun hemen oylanarak karar verilmesini istemişlerdir⁷. Bunların ardından söz alan M. Kemal Paşa, içinde bulunulan

⁶ Aynı yer.

⁷ T.B.M.M. Z.C., C. I, s. 36.

zamanda görevin zor ve büyük olduğundan bahisle, bu sorumluluğu birkaç kişiye yüklememek gerektiğini ve bu dakikadan itibaren memleketin mukadderatının ele alınmasını istemiştir. M. Kemal Paşa, bütün yetki ve sorumluluğun meclisin elinde toplanması gereğini vurguladıktan sonra "millet...bizi buraya beş kişinin eline milleti terk edelim diye göndermemiştir" demiştir⁸. Bundan sonra iki milletvekili tarafından görüşmenin yeterliliğine ve teklifin aynen oylamaya konulmasına dair taktir verilmiş; Sivas milletvekili Mustafa Taki Efendi'nin, görüşmenin iyice düşünüldükten sonra yapılmasına dair düşüncesi dikkate alınmayarak taktir oylamaya konmuş ve kabul edilmiştir⁹.

24 Nisan 1920 günü Meclis Başkanı ile Meclis Başkan Vekillikleri seçimleri yapılmış ve Meclis Genel Kurulunda hazır bulunan 120 milletvekilinin 110'unun oyunu alan M. Kemal Paşa başkanlığa seçilmiştir¹⁰. 25 Nisan 1920 günü ise Erzurum milletvekili Celaeddin Arif Bey, Meclisin işlemleri, icra organı ve bu icra organının meclis ile ilişkilerinin kanun yoluyla düzenlenmesi yönünde gerekli çalışmaları yapmak için, bir Layiha Encümeni kurulması ve icra organı ile ilgili olarak yasal düzenleme yapıncaya kadar beş-altı kişiden oluşan bir İcra Encümeni seçilmesi için bir teklif vermiştir¹¹. Bu teklifin kabul edilmesini takiben geçici hükümetin seçimine geçilmiş, bunun kaç kişiden oluşacağına dair kısa bir tartışmadan¹² sonra da daha sonraki görüşmelerde tartışmaların odak noktasını teşkil edecek bir teklifle karşılaşmıştır: Yozgat milletvekili İsmail Fazıl Paşa, tayin edilecek kişileri tanımadıklarını ve başkanlık divanına tam güvenleri olduğunu belirterek, başkanlık divanının aday göstermesini ve Meclisin de encümen üyelerini bunların arasından seçmesini teklif etmiş, Konya milletvekili Fuat Bey de onu desteklemiştir¹³. Ancak, C. Arif Bey başkanlık divanının bu zor görevi yerine getiremeyeceğini belirterek, bu üyelerin meclis genel kurulunun oylarıyla seçilmesini isteyince bu usul benimsenmiştir.

⁸ T.B.M.M. Z.C., C. I, s. 36-37.

⁹ T.B.M.M. Z.C., C. I, s. 37.

¹⁰ T.B.M.M. Z.C., C. I, s. 38.

¹¹ T.B.M.M. Z.C., C.I, s. 55.

¹² Bu konuda bkz. T.B.M.M. Z.C., C. I, s. 58.

¹³ T.B.M.M. Z.C., C. I, s. 59.

İcra Vekilleri Heyetinin Seçim Usulüne Dair Kanun Görüşmeleri

1-2 Mayıs 1920 Görüşmeleri

M. Kemal Paşa tarafından 24 Nisan 1920 tarihinde verilen “İcra Vekilleri Heyetinin Seçim Usulüne Dair Kanun” teklifi, Layiha Encümeni tarafından kanun metni haline getirilmiş ve 1 Mayıs 1920 günü meclis gündemine alınmıştır¹⁴. Meclis Başkanı, ilk sözü Layiha Encümeni Başkanı Celaleddin Arif Bey'e vermiştir. Celaleddin Arif Bey, açıklamasının başında, bu kanun metnini hazırlarken dayandıkları iki temel M. Kemal Paşa'nın yaptığı konuşma ve Meclis Genel Kurulunun verdiği kararların olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda M. Kemal Paşa'nın konuşma ve teklifinden faydalanılan kısımlar, Meclis Başkanının aynı zamanda İcra Vekilleri Heyeti'nin başkanı olması, hükümet üyelerinin “Vekil”, bakanlıkların da “Vekalet” adıyla adlandırılmaları, yine heyet üyelerinin Meclis Genel Kurulu tarafından seçilmeleridir. Meclis Genel Kurulu tarafından kabul edilmiş bazı kararların da bu kanun hazırlanırken yol gösterici olduğu Encümen Başkanı tarafından belirtilmiştir. Meclisin adının Büyük Millet Meclisi olarak kabul edilmesi ve meclis genel kurulunun ihtisasa göre ayrılan on encümene¹⁵ göre vekaletlere ayrılması kararlaştırılmıştır.

Bundan sonra C. Arif Bey önce bazı milletvekilleri tarafından konu ile ilgili olarak verilmiş olan tekliflerin neden encümen tarafından dikkate alınmadığını açıklamış ve ardından Encümenin hazırladığı kanunu genel kurula okumuştur¹⁶. Encümenin, bazı milletvekilleri tarafından verilmiş

¹⁴ T.B.M.M. Z.C., C. I, s. 156.

¹⁵ Meclis genel kurulu tarafından kabul edilen encümenler şunlardır: Şer'iye ve Evkaf, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye, İktisadiye (Ticaret, Ziraat, Orman ve Maadin), Maarif, Adliye ve Mezahib, Maliye ve Rüşumat, Nafia, Dahiliye (Emniyet-i Umumiye, Posta ve Telgraf), Müdafaa-i Milliye, Hariciye'dir. Ayrıca hükümetin içinde addedilen Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'dir.

¹⁶ Layiha Encümeni'nden gelen ve meclis genel kuruluna sunulan kanunun ilk şekli şöyledir: “İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair tesbit edilen mevadd-ı kanuniye layihası

MADDE 1- Şer'iye ve Evkaf, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye, İktisat (Ticaret, Ziraat, Orman ve Maadin), Maarif, Adliye ve Mezahib, Maliye ve Rüşumat, Nafia, Dahiliye (Emniyet-i Umumiye, Posta ve Telgraf), Müdafaa-i Milliye, Hariciye, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye işlerini görmek üzere Büyük Millet Meclisinin on bir zattan mürekkep bir İcra Vekilleri Heyeti vardır.

MADDE 2- İcra Vekilleri, Büyük Millet Meclisinin ekseriyet-i mutlakası ile intihab olunur.

MADDE 3- Her Vekil deruhde ettiği umurun ifasında mensub olduğu encümenin rey-i istişarısını alabilir.

tekliflerinin dikkate alınmadığını, C. Arif Bey öncelikle M. Kemal Paşa'nın teklifinin dikkate alınması, ayrıca kanun metni hazırlanırken meclisin çeşitli kararlarına dayandırıldığı ve sorumluluğun belli bir gruba yüklenmesi gereği olarak açıklamıştır.

Kanunun okunmasından sonra maddelerin görüşülmesine geçilmiştir. Birinci madde görüşmelerini; usul, başlık, vekalet adları, vekaletlerin ayrılması ve vekaletlere ekleme yapılması, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti'nin durumu ve bu madde ile ilgili olmamasına rağmen vekillerin seçimi usulü olarak ayırmak mümkündür.

Usul tartışmalarının ilki, oylama şeklidir. Saruhan (Manisa) Milletvekili Refik Şevket (İNCE) Bey, oylama şeklinin, Kanun-ı Esasi gibi 2/3 çoğunlukla kabul edilerek güçlendirilmesi ve diğer kanunlar gibi değiştirilme durumu ile karşılaşılmaması gerektiğini belirterek bunu bir teklif olarak sunmuş ve bu, C. Arif Bey tarafından desteklenmiştir¹⁷. Kütahya Milletvekili Ragıp (SOYSAL) Bey ise, her maddenin ve fıkranın ayrı ayrı 2/3 çoğunlukla oylanması durumunda uzun süre işin içinden çıkılamayacağına binaen kanunun ikinci görüşülmesi sırasında ve tamamı hakkındaki oylamada 2/3 çoğunluk aranmasını teklif etmiştir¹⁸. Sonuçta ikinci görüşmede ve kanunun tamamı hakkında 2/3 çoğunluk aranmasına karar verilmiştir¹⁹. Usul hakkında diğer bir konu da C. Arif Bey'in encümen başkanı olması sebebiyle meclis oturumunu idare edemeyeceği yönündeki Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey'in itirazıdır. Ancak bu konuda oturum başkanı C. Arif Bey'in oylamaya başvurması ve genel kurulun da oturumu yönetmeye encümen başkanlığının engel olmayacağı şeklinde oy kullanması sonucunda A. Şükrü Bey'in itirazı reddedilmiştir²⁰

MADDE 4- İcra Vekilleri arasında çıkacak ihtilafı Büyük Millet Meclisi halleder.

MADDE 5-Meclisin toplanmadığı zamanda Vekiller meyânında istifa eden olursa bilâhara Meclisin tasdikına iktiran etmek üzere mezkûr umuru Büyük Millet Meclisi Reisi, Meclis azasından tensib edeceği zata kendi mesuliyeti altında muvakkaten tevdi eder. Bkz. T.B.M.M. Z.C., C. I, s. 158. Burada dikkati çeken husus, encümeden olmamasına rağmen kanun metninin altına M. Kemal Paşa'nın da adının yazılmış olmasıdır.

¹⁷ T.B.M.M. Z.C., C. I, s. 159.

¹⁸ Aynı yer.

¹⁹ T.B.M.M. Z.C., C. I, s. 161.

²⁰ T.B.M.M. Z.C., C. I, s. 162.

Kanunun başlığı konusunda R. Şevket (İNCE) Bey'in, başlığa "vazaif" kelimesinin eklenmesi gerektiğini belirten konuşması ve ardından verdiği yazılı bir teklifi oylanmış ve 2/3 çoğunluğu sağlayamadığı görülerek reddedilmiştir²¹. Yine aynı konuda başlığın "ne kadar kısa olursa o kadar iyi olacağı" ve "kanunun görevleri de kapsadığı" gerekçesiyle kısaca "İcra Vekilleri Kanunu" denmesini teklif eden Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey'in teklifi de oylama sonucu reddedilmiştir²².

Bu kanun ile ilgili olarak meclisin görüştüğü diğer bir konu da vekaletlerin adları ve görev alanlarıdır. Bu hususta Çorum Milletvekili Haşim (APAYDIN) Bey, Osmanlı kabinesinden mülhem, Maliye ve Rüşumat Vekaleti'ne "Defter-i Hakani" ibaresinin eklenerek vekaletin bu iş ile de görevlendirilmesini teklif etmiştir²³. Saruhan Milletvekili R. Şevket (İNCE) Bey yaptığı konuşma ve buna bağlı olarak iki arkadaşıyla uzun bir metin haline getirerek sunduğu teklifte hükümet heyetinin kurulurken Osmanlı kabinesinin esas alınmasını istemiştir. Yaptığı değişiklik teklifinde de hemen bütün vekilliklerde değişiklik istemiştir²⁴. Vekaletlerle ilgili olarak milletvekilleri tarafından verilen değişiklik tavrilleri bağlamında:

Sivas Milletvekili Mustafa Taki (DOĞRUYOL) Efendi, Muavenet-i İhtimaiye'nin, "Sıhhiye Nezareti"nden ayrılarak bir Muavenet-i İhtimaiye "Encümeni" kurulması yolundaki ve Umur-ı Şer'iye ve Evkaf "Encümenine" İrşadiye'nin de eklenmesiyle "Umur-ı Şer'iye, ve İrşadiye ve Evkaf" denilmesini teklif etmiştir²⁵.

Osmanlı Hükümeti'nin esas teşkilatını muhafaza etmek gerektiği ve Osmanlı hükümet teşkilatında böyle bir nezaretin bulunmadığı gerekçesiyle Sıhhiye ve Muavenet-i İhtimaiye "Nezareti"nin ilgasını, Sivas Milletvekili Hayri Bey verdiği bir tavrille teklif etmiştir²⁶.

²¹ T.B.M.M. Z.C., C. I, s. 162-163.

²² T.B.M.M. Z.C., C. I, s. 163.

²³ Aynı yer; Ancak Haşim Bey'in bu teklifi hakkında; daha sonra İçel milletvekili Ali Haydar, Kastamonu milletvekili Abdülkadir Kemali ve Saruhan milletvekili Refik Şevket beyler tarafından yazılı bir şekilde sunulunca; oylama yapılmamıştır.

²⁴ T.B.M.M. Z.C., C. I, s. 163,167-168.

²⁵ T.B.M.M. Z.C., C. I, s. 167.

²⁶ Aynı yer.

Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey ise bazı vekilliklerin birleştirilerek İcra Vekilleri Heyeti'nin yedi kişiden oluşmasını teklif etmiştir²⁷.

Çorum Milletvekili Haşim(APAYDIN) Bey, Şer'iye ve Evkaf Vekaleti'nin "Meclis-i Meşayih-i İlmiye ve Vakfiye ve Heyet-i İrşadiye" şeklinde değiştirilmesini teklif etmiştir²⁸.

Amasya Milletvekili (Ali) Rıza (ÖZDARENDE) Efendi ise Şer'iye ve Evkaf'ın Makam-ı Dinî ve Evkaf şeklinde değiştirilmesini, Müdafaa-i Milliye ve Muavenet-i İçtimaiye'nin de birleştirilmesini teklif etmiştir²⁹.

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin, savaşın idaresinde gereken hızın sağlanabilmesi ve meclis tartışmalarından uzak tutulabilmesi için hükümet teşkilatından çıkarılmasını ise Lazistan milletvekili Ziya Hurşit Bey teklif etmiştir³⁰. İlginç bir teklif olan bu tahrir ilk defa Karahisar-ı Sahip Milletvekili Hulusi (KUTLUOĞLU) Bey tarafından dile getirilmiştir. Hulusi Bey konuşmasında C. Arif Bey'in, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği hakkında meclis genel kurulu kararı olduğundan bahsettiğini ve delil olarak da M. Kemal Paşa'nın, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye için teklif ettiği kişinin kabul edildiğini ileri sürdüğünü belirtmiş; ancak bunun Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'nin, İcra Heyeti'ne dahil edileceği anlamına gelmeyeceğini iddia etmiştir. Eğer Müdafaa-i Milliye ile Erkan-ı Harbiye'nin ayrılması amaçlanıyorsa bunun kabul edilebileceğini, fakat bu durumda Müdafaa-i Milliye Vekili'nin sadece iâşe, elbas ve teçhiz ile mi meşgul olacağı meselesinin ortaya çıkacağını belirtmiştir. Hulusi Bey konuşmasının sonunda kendi düşüncesini de bir teklif olarak sunmuştur. Buna göre; Erkan-ı Harbiye-i Umumiye' hükümette müstakil olarak yer almamalı, ya Müdafaa-i Milliye Vekaleti'ne bağlanmalı veya meclise karşı sorumlu olmak kaydıyla müstakil olmalıdır³¹. Hulusi Bey'in bu değerlendirmelerine M. Kemal Paşa cevap vermiştir.

²⁷ T.B.M.M. Z.C., C. I, s. 168.

²⁸ Aynı yer.

²⁹ T.B.M.M. Z.C., C. I, s. 169.

³⁰ Aynı yer.

³¹ T.B.M.M. Z.C., C. I, s. 159-160.

M. Kemal Paşa cevabında, Müdafaa-i Milliye Vekaleti'nin, Osmanlı Harbiye Nezareti'nin karşılığı olarak kurulduğunu, Nezaretin işinin ordunun iâşe, ilbas ve teçhizi olduğunu, görevlerinin arasında emir ve kumanda olmadığını; ancak Harbiye Nazırlarının öteden beri kumandayı da ellerinde bulundurmakta zevk aldıklarını belirtmiştir. Osmanlı Devleti'nde bir Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği'nin bulunduğunu, ancak bunun tamamen Harbiye Nazırı'nın arzusu dahilinde hareket ettiğini, onun sorumluluğunun da yine nazıra karşı olduğunu, bazen de bu iki görevin, Enver Paşa'da olduğu gibi, bir kişide birleştiğini söyledikten sonra Müdafaa-i Milliye ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'nin birleştirilmesinin uygun olmadığını açıklamıştır. Batı memleketlerinde de ordunun eğitimi, düzeni, savaşması gibi işlerle meşgul olan Erkan-ı Harbiyenin müstakil olduğunu ve doğrudan hükümdara bağlı bulunduğunu belirttikten sonra bizde de idareyi doğrudan Büyük Millet Meclisi aldığına göre Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'nin müstakil tutularak meclise karşı sorumlu hale getirildiğini, görevi ile ilgili konularda icra organının diğer üyeleri ile fikir alışverişinde bulunmasının uygun olacağını düşündüklerini açıklamıştır. Erkan-ı Harbiye'nin meclise bağlı olarak görevini yerine getirmesinin şu andaki duruma da uygun olduğunu, mecliste diğer vekiller gibi siyaseten düşürülmesinin de herhangi bir sakıncasının olmadığını belirtmiştir³².

Birinci madde görüşmelerinde ilginç bir tartışma da Yusuf Kemal (TENGİRŞENK)'in, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti hakkında açıklama yaparken sarf ettiği "Türklük" kelimesi üzerine olmuştur. Konuşma sırasında bu söz geçince Sivas milletvekili Emir (MARŞAN) Paşa buna itiraz etmiş Müslümanlık adına kurulu bir Halifelik olduğunu, burada Türklük adına toplanmadıklarını, "Müslümanlar" veya hatta "Osmanlı" demenin yeterli olduğunu, bu gibi sözlerin şimdiye kadar bir faydasının görülmediğini, herkesin Halifeye bağlı olduğunu, Hilafeti asırlardan beri koruyanın, soylu Türk kavmi olduğunu kimsenin inkar etmediğini, ancak tefrikayı gerektirecek sözlerden kaçınılmasını söylemiştir³³. Bu itiraza M.

³² T.B.M.M. Z.C., C. I, s. 163-164.

³³ T.B.M.M. Z.C., C. I, s. 165.

Kemal Paşa hemen cevap vermiştir: “Burada kastedilen ve Meclisi kuran kişilerin yalnız Türk, yalnız Laz, yalnız Çerkes, yalnız Kürt değil, ancak hepsinden oluşan “İslam Unsuru”dur ve samimi bir topluluktur. Bu topluluğun temsil ettiği, hukukunu, hayatını, şeref ve şanını kurtarmak için azmettiği emeller yalnız bir İslam unsuruna münhasır değildir; bütün İslam unsurlarına yöneliktir. Birinci esas olarak kabul ettiğimiz sınır meselesinde milli sınırimız İskenderun'un güneyinden doğuya doğru uzanarak Musul, Kerkük ve Süleymaniye'yi de içine alır. Bu bölgenin kuzeyinde sadece Türkler değil Kürtler de yaşamaktadır. Biz onları ayırmadık. Korunma ve kollanmasıyla meşgul olduğumuz bütün İslam unsurları “vatandaşlık” bağlarıyla birbirlerine bağlıdırlar ve bunların her biri diğerlerinin her türlü hukukuna, ırkî, içtimaî, coğrafi haklarına saygılı olmalıdır. Bütün çıkarlarımız ortaktır. Bunun böyle bilinmesini ve ters anlaşılmalara meydan verilmemesi gerekir”³⁴.

Kanunun birinci maddesi görüşmeleri sonunda değişiklik önermeleri tek tek okunarak oylanmış ve bu arada Çorum milletvekili Fuat Bey tarafından “Maliye” kelimesinden sonra “Defter-i Hakani”, Ticaret”ten sonra “Sanayi” kelimesinin eklenmesiyle maddenin encümenden geldiği şekliyle olduğu gibi kabul edilmesi yolunda verdiği takdir de oylanmış ve diğer değişiklik önermeleri reddedilirken, Fuat Bey'in önergesi kabul edilmiştir³⁵.

Birinci maddenin kabulünü takiben daha sonraları büyük tartışma ve mücadelelere sebep olacak olan ikinci madde okunarak görüşülmeye başlanmıştır. İkinci madde ile ilgili görüşmelerde öne sürülen düşünceleri şu şekilde tasnif edebiliriz: Kanun metni üzerinde değişiklik istek ve teklifi, kabine sistemindeki gibi Meclis Başkanının hükümet üyelerini belirlemesi, vekilliklerle ilgili encümenler içinden doğrudan veya aday göstermek şeklinde seçilmesi.

³⁴ Aynı yer.

³⁵ T.B.M.M. Z.C., C. I, s. 169-170.

İkinci madde ile ilgili ilk sözü alan Karahisar-ı Sahip Milletvekili İsmail Şükrü (ÇELİKALAY) Efendi, yasama ve yürütme işlerinin mecliste toplanması sebebiyle "İcra Vekilleri Büyük Millet Meclisinin ekseriyet-i mutlakası ile intihab olunur" şeklindeki maddenin eksik olduğunu ve buraya "...ekseriyet-i mutlakasıyla içlerinden..." ibaresinin eklenmesini teklif etmiş ve Meclis tarafından da olumlu karşılanmıştır³⁶.

Hükümet üyelerinin Meclis Başkanı tarafından seçilmesi düşüncesinde olanlardan ilk sözü alan Antalya Milletvekili H. Suphi (TANRIÖVER) Bey, iki kısımda yaptığı konuşmasının birinci kısmında, bu usulle yapılacak seçimlerin bazı mahzurları olacağını, büyük bir çoğunlukla seçilmiş bir Meclis Başkanının bulunduğunu, kendisine karşı gösterilen güvenden dolayı çalışma arkadaşlarını bizzat seçme işinin de kendisine bırakılması gerektiğini ileri sürmüştür³⁷. Konuşmasının ikinci kısmında ise H. Suphi Bey, teklifini biraz değiştirerek tekrar etmiştir. Buna göre meclis, vekillik için beş(er) aday gösterir ve Meclis Başkanı bunların arasından seçim yapar. Bu şekilde, bu kişiler zaten meclisin güvenine sahiptir ve ayrıca Meclis Başkanının güvenini de kazanmış olurlar. Yine böylece meclis, başkanına büyük emniyetini göstermiş olur³⁸.

Bundan sonra yapılan konuşma ve yapılan değişiklik tekliflerinde, hükümet üyeleri seçiminde Meclis Başkanının etkin olması genel olarak kabul edilmiş görünmektedir. Genel bir uzlaşma havası yansıtan bu konudaki fikir ayrılıkları ise Meclis Başkanının aday göstermesi ve Meclisin de bunlar arasından seçim yapması, Meclisin aday göstermesi ve Meclis Başkanının bunların içinden uygun gördüklerini vekillığe atması, ilgili encümen içinden Meclis Başkanının atama yapması gibi ayrıntılardadır.

Konuşma yapanlardan Aydın Milletvekili Tahsin (SAN) Bey, Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey, Çorum Milletvekili Ferit (TÖRÜM KÜNEY) Bey, Saruhan Milletvekili Ömer Lütfi (ÜNLÜ) Bey, meclis başkanının

³⁶ T.B.M.M. Z.C., C. I, s. 170.

³⁷ Aynı yer.

³⁸ T.B.M.M. Z.C., C. I, s. 171.

göstereceği adaylar arasından meclisin seçim yapmasını savunmuş ve teklif etmişlerdir³⁹. Hükümet üyelerini doğrudan doğruya meclis başkanının seçmesini savunan milletvekilleri ise; Kütahya Milletvekili Ragıp (SOY-SAL) Bey, Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi, Denizli Milletvekili Yusuf (BAŞKAYA) ve Sinop Milletvekili Hakkı Hami (ULUKAN) Beylerdir⁴⁰. Sivas Milletvekili Mustafa Taki (DOĞRUYOL) ve Bursa Milletvekili Muhiddin Baha (PARS) ise encümenlerden gösterilecek adaylar arasından seçim yapılmasını teklif etmişlerdir⁴¹.

Görüşmelerin bitmesinden sonra verilen değişiklik önermeleri ayrı ayrı oylanmış ve işin ilginç yanı görüşmeler sırasında hiç muhalefet ile karşılaşmayan bu önermelerin hepsi reddedilmiştir. Görüşmeler sırasında encümen adına konuşan Yunus Nadi Bey de encümen olarak tekliflerinde ısrarlı olduklarını belirtmiş ve oylamada da encümenin teklifi kabul edilmiştir. Değişiklik önermelerinden sadece Karahisar-ı Sahip Milletvekili İsmail Şükrü (ÇELİKALAY) Efendi'nin verdiği "...ekseriyet-i mutlakasıyla aralarından intihab olunur" şeklindeki önerge kabul edilmiştir⁴².

Layihâ Encümeni'nden gelen, "Her vekil deruhde ettiği umurun ifasında mensub olduğu encümenin rey-i istişarisini alabilir" şeklindeki üçüncü maddenin görüşülmesi sırasında, vekilin istişareyi isterse mi yapmalıdır, yoksa yapmak zorunda mıdır düşünceleri etrafında tartışma yapılmıştır. Konuşmacılardan bazıları, meclisin zaten istişari mahiyette olduğundan bu maddenin gereksiz olduğunu savunurken, kanunun bu maddesinin kaldırılmasını teklif etmişlerdir⁴³. Bazı milletvekilleri ise, vekillerin istişare etmesinin zorunlu hale getirilmesini savunmuşlardır. Bu madde ile

³⁹ T.B.M.M. Z.C., C. I, s.170-172. Meclis başkanının aday göstermesi hususunda teklif veren milletvekilleri, tekliflerinde aday sayısı konusunda ikiden beşe kadar değişik sayı vermişlerdir.

⁴⁰ T.B.M.M. Z.C., C. I, s. 172-173.

⁴¹ T.B.M.M. Z.C., C. I, s. 172. M. Taki Efendi encümenlerden gösterilen adayların meclis tarafından seçildikten sonra meclis başkanının onayına sunulmasını ve kabul görürse görev yapmasını, kabul görmezse tekrar seçim yapılmasını teklif etmiştir. Muhiddin Baha Bey'in teklifi ise encümenlerden seçilecek beş kişinin meclisin onaylamasından sonra meclis başkanına sunulmasını, meclis başkanının da bunlar arasından birini tercih etmesi şeklindedir.

⁴² T.B.M.M. Z.C., C. I, s. 173. 4 Kasım 1920 tarihli değişiklik görüşmelerinde "Meclis Başkanına, hükümet üyelikleri için aday gösterme yetkisinin tanınması" muhalefet ile karşılaşmıştır. Bu dikkat çekici bir durumdur. Halbuki, 1 Mayıs 1920 görüşmelerinde hiçbir itiraz ve muhalefet ile karşılaşmadan oylama sırasında reddedilen bu önergeler daha sonra büyük tartışmalara yol açacaktır.

⁴³ T.B.M.M. Z.C., C. I, s. 174.

İlgili uzun uzadıya görüşme yapılmamış, yukarıda belirtilen düşünceler doğrultusunda verilen değişiklik önermeleri oylamaya konularak reddedildikten sonra, encümeden gelen şekil oylanarak kabul edilmiştir⁴⁴.

Dördüncü maddede ise tartışmalar, ihtilaf olup olmaması ve ihtilaf olur ise bunun hükümet içinde hallolunup hallolunamayacağı noktasında gerçekleşmiştir. Bazı milletvekilleri, bir ihtilaf durumunun ortaya çıkmasına sebep olmadığı, bundan dolayı da bu maddeye gerek olmadığı iddiasında bulunurken, diğer bazı milletvekilleri de memleket işlerinde ortaya çıkabilecek bazı içtihat ihtilaflarında meselenin hal merciinin meclis olması gerektiğini savunmuşlardır⁴⁵. Bu konudaki görüşmelerin tamamlanmasından sonra maddenin kaldırılması ve değiştirilmesi yönündeki teklifler oylanarak reddedilmiş, madde encümeden geldiği şekliyle kabul edilmiş⁴⁶ ve beşinci madde görüşmelerine geçilmiştir.

Meclisin toplantı halinde olmadığı zamanlarda vekaletlerden istifa halinde Meclis Başkanının, meclis üyeleri arasından birini, daha sonra Meclisin onayına sunmak şartıyla ilgili bakanlıkta görevlendirebileceğine dair beşinci madde ile ilgili olarak kürsüye gelen milletvekilleri genel olarak, bu maddenin gereksizliği üzerinde durmuşlar, gerekçe olarak da vatan ve milletin istiklâli, padişah ve halifenin kurtarılması için burada olduklarını, meclisi toplanmaktan men edebilecek bir kuvvetin mevcut olmadığını ileri sürmüşlerdir. Bazı milletvekilleri ise maddenin ilk kısmı üzerinde durarak vekilliklerin sadece istifa yoluyla değil, başka sebeplerle de boşalabileceğini, bu yüzden de metnin değiştirilmesi gerektiğini savunmuşlardır⁴⁷. Asıl tartışma değişiklik ve maddenin kaldırılması önermelerinin verilmesinden sonra oylama esnasında olmuştur. Çorum Milletvekili Fuat Bey ve Bursa Milletvekili Muhiddin Baha (PARS) Bey'in vermiş oldukları, maddenin kaldırılmasını öngören teklifleri oylamaya konduğunda mevcut 128 milletvekilinden-2/3 çoğunluk arandığından-

44 T.B.M.M. Z.C., C. I, s. 175.

45 T.B.M.M. Z.C., C. I, s. 176-177.

46 T.B.M.M. Z.C., C. I, s. 177.

47 T.B.M.M. Z.C., C. I, s. 177-179.

80'inin oyu gerekirken maddenin kaldırılmasını isteyen milletvekili sayısı 75'te kalmıştır. Bunun üzerine bir tartışma başlamış ve mesele bir karara bağlanamadan ertesi güne kalmıştır. Burada mesele maddelerin de 2/3 çoğunlukla kabul edilip edilmeyeceğidir. Meclis başkanı, kendisinin bütün maddelerde 2/3 çoğunluk aradığını, bu maddede de bu çoğunluğun aranması gerektiğini belirtmiştir. Daha önceki önerenin sahibi Refik Şevket (İNCE) de bu durumu konuşmasında hatırlatmış, ancak tartışmalar devam etmiştir. Oturum başkanı, mesele karara bağlanamayınca tekrar oya başvurmuş, bu sefer de toplam 113 oyun 2/3 çoğunluğu olan 75 oy aranmış ve yine bir sonuç alınamamıştır⁴⁸. Bu tartışma ve oylamalardan bir sonuç almadan gizli oturuma geçilmiş ve mesele kendiliğinden ertesi güne kalmıştır⁴⁹.

2 Mayıs 1920 günü görüşme ise oldukça kısa sürmüştür. Oturum başkanı, bu konu gündeme gelince kanunun ilk dört maddesi üzerinde mutabakat sağlandığı için önce bu dört maddesini oya sunacağını daha sonra da değişiklik önermelerini dikkate alacağını belirtmiştir⁵⁰. Bunun üzerine isim okunarak yapılan oylamada ilk dört madde 15 ret, 5 çekimser oya karşılık 110 oy ile kabul edilmiştir⁵¹.

Bu kanun daha önce belirtildiği gibi beş maddeden ibarettir. İlk dört madde oylanıp kabul edildikten sonra beşinci madde ile ilgili herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

İcra Vekillerinin Seçim Usulüne Dair Kanun'un ilk dört maddesinin bu şekilde kabulünden sonra seçime geçilmiştir. Seçimler 3-4 Mayıs 1920 günleri yapılmış ve I. T.B.M.M.'nin ilk hükümeti, Meclis Başkanı M. Kemal Paşa'nın başkanlığında kurulmuştur⁵².

⁴⁸ T.B.M.M. Z.C., C. I, s. 182.

⁴⁹ Aynı yer.

⁵⁰ T.B.M.M. Z.C., C. I, s. 185.

⁵¹ T.B.M.M. Z.C., C. I, s. 186.

⁵² Milletvekilleri tarafından tek bir listeye her vekalet için birer isim yazmak suretiyle yapılan ilk tur seçimlerde 137 milletvekili oy kullanmış ve salt çoğunluk 69 olarak belirlenmiştir. Edirne Milletvekili İsmet (İNÖNÜ) Bey 129 oy ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye, İstanbul Milletvekili Dr. Adnan (Adıvar) Bey 127 oy ile Sıhhiye, Amasya Milletvekili Bekir Sami (KUNDUK) Bey 121 oy ile Hariciye, Kozan Milletvekili Fevzi (ÇAKMAK) Paşa 118 oy ile Müdafaa-i Milliye, Kastamonu Milletvekili Yusuf Kemal (TENGİRŞENK) Bey 99 oy ile İktisat, Aydın Milletvekili Cami (BAYKUT)

4 Kasım 1920 Görüşmeleri ve Madde Değişikliği

Yürürlüğe giren İcra Vekillerinin Seçim Usulüne Dair kanun geçince seçimler yapılp hükümet görevine devam ederken Ağustos ayında Dahiliye Vekili Cami (BAYKUT) Bey'in istifası ve Eylül ve Kasım'da yapılan vekil seçimleri ile İcra Vekillerinin Seçim Usulüne Dair Kanun'un ikinci maddesi tekrar tartışma konusu haline gelmiştir.

Dahiliye Vekili Cami (BAYKUT) Bey, 14 Temmuz 1920 tarihinde, yorgunluğunu gerekçe göstererek istifa etmiştir⁵³. Ancak istifanın gerçek sebebinin, 12 ve 13 Temmuz 1920 günlerindeki iç meselelerle ilgili görüşmelerde vekile yöneltilen ağır eleştiriler olduğu anlaşılmaktadır⁵⁴. Cami (BAYKUT) Bey bütün ısrarlara rağmen vekillikte kalmayınca 17 Temmuz 1920 tarihinde yapılan seçim ile 192 oyun 112'sini alan Maliye Vekili Hakkı Behiç (BAYIÇ) Bey, Dahiliye Vekili olmuştur. Ancak Hakkı Behiç (BAYIÇ) Bey de 2 Ağustos 1920 günü sağlık sebebiyle istifa etmiş⁵⁵, durum Ankara dışında bulunan M. Kemal Paşa'ya bildirilince, yakında Ankara'ya geleceğini, seçimin gelişine kadar ertelenmesini telgrafla bildirmiştir. M. Kemal Paşa'nın gelişinden sonra 4 Eylül günü yapılan seçimde ilk turda sonuç alınamaması üzerine yine aynı gün bir seçim daha yapılmış ve Tokat Milletvekili Dr. Nazım (RESMOR) Bey, kullanılan 187 oyun 98'ini alarak vekil seçilmiş, buna karşılık Refet (BELE) Bey, 65 oyda kalmıştır⁵⁶. M. Kemal Paşa, bu seçimin sonucundan hoşlanmamış ve adet olduğu üzere Nazım Bey, Meclis Başkanı sıfatıyla M. Kemal Paşa'yı ziyaret edeceği sırada görüşmeye kabul edilmemekle istifaya zor-

Bey, 96 oy ile Dahiliye, Erzurum Milletvekili C. Arif Bey 83 oy ile Adliye, Bursa Milletvekili Mustafa Fehmi (GERÇEKER) Efendi 80 oy ile Şer'iye, Yozgat Milletvekili İsmail Fazıl (CEBESOY) Paşa 79 oy ile Nafia Vekili seçilmişler, Maliye ve Maarif Vekillikleri için çoğunluk sağlanamamıştır. Aynı gün yapılan ikinci tur seçimlerde de çoğunluk sağlanamamıştır (T.B.M.M. Z.C. C. I, s. 198). 4 Mayıs'ta yapılan seçimlerde ise 127 oy kullanılmış ve salt çoğunluk 64 olarak tesbit edilmiştir. Bu seçimde Denizli Milletvekili Hakkı Behiç (BAYIÇ) Bey 74 oy ile Maliye, Sinop Milletvekili Dr. Rıza Nur Bey 65 oy ile Maarif Vekili seçilmişlerdir (T.B.M.M. Z.C. C. I, s. 203). 6 Mayıs'ta Maarif Vekili Rıza Nur, zayıf bir oy ile seçildiğini ileri sürerek meclisten güven takviyesi istemiş, meclis de güven beyan etmiştir (T.B.M.M. Z.C., C. I, s. 217).

⁵³ T.B.M.M. Z.C., C. I, s. 310.

⁵⁴ T.B.M.M. Z.C., C. I, s. 285-289.

⁵⁵ Milletvekilleri Hakkı Behiç Bey'in istifasını geri alması için 114 imzalı bir önerge vermişlerse de durum değişmemiş, bazı tartışmalar meydana gelmiştir. Bkz. T.B.M.M. Z.C., C. III, s. 58, 111.

⁵⁶ T.B.M.M. Z.C., C. III, s. 459-462, 462-465, 466.

lanmıştır⁵⁷. Bunun üzerine Nazım Bey, 15 Eylül'de "sağlık gerekçesiyle" istifa etmiştir⁵⁸.

İkinci maddeyi gündeme getiren diğer bir seçim de 1 Kasım 1920'de gerçekleşmiştir. Adliye Vekili C. Arif Bey Erzurum'a gitmek için iki ay izin alınca vekalet vekili seçimi yapılmış, iki turda bir sonuç alınamamış, üçüncü turda 64 oy alan Kastamonu Milletvekili Abdülkadir Kemali (ÖĞÜTÇÜ) Bey vekalet vekili olmuş, hükümet üyelerinin istedikleri Bursa Milletvekili Osman Nuri (ÖZPAY) Bey ise 44 oyda kalmıştır⁵⁹. Ancak M. Kemal Paşa, kendisiyle çalışamayacağını bildirince, A. Kemali Bey 4 Kasım'da istifa etmiştir⁶⁰.

Bu gelişmelerden sonra 4 Kasım 1920 tarihinde Çorum Mebusu Fuat Bey ve 44 arkadaşının, kanunun ikinci maddesini değiştirmek üzere verdikleri takrir⁶¹, oturum başkanının Layiha Encümeni'ne gönderilmesi isteğine rağmen bazı milletvekillerinin müdahalesi sonucunda hemen görüşülmesi hususu oylamaya konulmuş ve oylama sonucunda aynı gün müzakeresi kabul edilmiştir. Bu oylamadan sonra oturuma kısa bir ara verilmiştir.

Aradan sonra başlayan görüşmelerde ilk sözü Cebelibereket Milletvekili (Topçu) İhsan (ERYAVUZ) Bey almış ve meclisin hem yasama ve hem de icra yetki ve sorumluluğunu aldığını, içinden de bir heyeti hükümet faaliyetlerini yerine getirmesi için görevlendirdiğini hatırlatmıştır. Bu heyetin uyum içinde çalışabilmesi ve mesaisinin de olumlu olabilmesi için aralarında bir dayanışmanın olması gerektiğini, bunların sağlanabilmesi için de "Heyet-i Vekile'ye" aday gösterme hakkının verilmesini, böylece hem ahengin sağlanacağını ve hem de meclisin seçim

⁵⁷ Kemal ATATÜRK, Nutuk, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayını, İstanbul, 1981, C. II, s. 500-501.

⁵⁸ T.B.M.M. Z.C., C. III, s. 524.

⁵⁹ T.B.M.M. Z.C., C. III, s. 241-242.

⁶⁰ T.B.M.M. Z.C., C. V, s. 271-272; A. DEMİREL, a.g.e., s. 182.

⁶¹ T.B.M.M. Z.C., C. V, s. 291-292. Aslında bu değişiklik teklifi yeni bir şey değildir. Kanunun ilk görüşmelerinde de benzer bir teklif verilmiştir. Bu teklifte "İcra Vekilleri Büyük Millet Meclisi Reisinin Meclis azalarından göstereceği namzetler meyanından ekseriyet-i mutlakla ile intihap olunurlar" şeklinde bir değişiklik öngörülmüştür. Bkz. T.B.M.M. Z.C., C. I, s.172-173.

hakkını kullanabileceğini belirterek bu kanun değişikliğinin kabul edilmesini istemiştir.⁶²

Daha sonra söz alan Burdur Milletvekili İsmail Suphi (SOYSALLI) Bey, meclisin alelade bir meclis olmadığı gibi hükümetin de alelade bir "kabine" olmadığını belirttikten sonra, hükümetin meclise teklif ettiği ve "Encümen-i Mahsus" tarafından Teşkilat-ı Esasiye adıyla teşkil edilen "Halkçılık Programı"ndan örnekler vererek, işin aceleye getirilmemesini, değişiklik teklifinin encümene gönderilmesini veya en azından görüşmenin ertesi güne ertelenmesini teklif etmiştir.⁶³

Teklif sahiplerinden Çorum Milletvekili Fuat Bey, İ. Suphi Bey'e cevap mahiyetindeki konuşmasında, teklifin encümene gönderilmesinin çok vakit kaybına sebep olacağını, ancak durumun vakit kaybına tahammülü bulunmadığını, geçmişte yaşanan olayların bunu açıkça ortaya koyduğunu, bu değişiklik yapıldıktan sonra Teşkilat-ı Esasiye görüşülürken gerek görülürse tekrar değiştirilebileceğini ve bu yüzden değişikliğin hemen yapılmasını istemiştir.⁶⁴

Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey de değişiklik teklifi lehinde konuşma yapmıştır. Ancak teklif edilen bu değişikliğin bu haliyle meclisi kayıt altına sokacağını belirttikten sonra kendi adına küçük bir değişiklik teklifini de meclise okumuştur. Buna göre hükümet üyelerini meclis başkanı seçecek ve meclis de bunlar hakkında güven veya güvensizlik oyu verecektir.⁶⁵

Kütahya Milletvekili Besim Atalay Bey de teklifin aynen kabul edilmesi için yaptığı konuşmada, önce Tunalı Hilmi Bey'e, sonra da İsmail Suphi Bey'e cevap vermiştir. Konuşmada dikkate değer olan, vekillerin seçimi işinin aday göstermek şeklinde yapılmasının bir yetkinin devredilmesi

⁶² T.B.M.M. Z.C., C. V, s. 293.

⁶³ T.B.M.M. Z.C., C. V, s. 293-294.

⁶⁴ T.B.M.M. Z.C., C. V, s. 294.

⁶⁵ T.B.M.M. Z.C., C. V, s. 294-295. Tunalı Hilmi Bey'in teklifinde bir nevi "Kabine Sistemi" söz konusudur.

anlamına gelmediği, meclisin elinde soru, gensoru hatta sorumluluğunu hatırlatma gibi kuvvetleri olduğudur⁶⁶.

Kanunla ilgili olarak alelacele verilecek bir kararın hataya sevk edebileceği düşüncesinde olan Karesi Milletvekili Mehmet Vehbi (BOLAK) BEY, bu kanunun kabulü ile birlikte, daha önce sadece vatan endişesinin meşgul ettiği zihinleri bir de “meclis başkanlığı ile vekiller heyeti başkanlığının birleştirilmesi veya birleştirilmemesi” meselesinin meşgul edeceğini, bunun için de önce Meclis ve Hükümet başkanlıklarının birleştirilip birleştirilmemesine karar verilmesini, bunun için de zaman tanınarak görüşmelerin ertesi güne bırakılmasını, milletvekillerinin düşünerek doğru karar vermelerini istemiştir⁶⁷.

Lazistan Milletvekili Dr. Abidin (ATAK) Bey de kanun değişikliğinin lehinde söz alarak aslında teklif edilen bu kanunun daha önceden yapılması gerektiğini söyledikten sonra, meclis başkanlığının 2-3 aday göstermesini, meclisin de birini ekseriyetle seçmesini, böylece vekilin de kişisel ve makam haysiyetinin olması gerektiğini belirtmiştir⁶⁸.

Kanun değişikliğinin lehinde olan ve farklı şeylerin yer almadığı, Hakkari Milletvekili Mazhar Müfit (KANSU) Bey'in konuşmasından sonra, Karesi Milletvekili Hasan Basri (ÇANTAY) Bey söz almıştır. H. Basri Bey, artık eski “Kanun-ı Esasiye”nin ortadan kalktığını, dünyada artık “halkçılık” inancının mevcut olduğunu, mecliste, daha önce de belirtildiği gibi, memleketin kurtarılması hedefinde birlik olduğunu, ancak bu hedefe gidecek yollarda bazı ihtilaflar olabileceğini belirttikten sonra “böyle liste usulü ile milli hakimiyeti parçalama ve zaafa uğratmanın ve meclisin en basit yetkilerini kırmanın doğru olmadığını” iddia etmiştir. Ayrıca H. Basri Bey, böyle bir değişikliğe gerek kalmaksızın vekiller heyetinin gayrı resmi bir şekilde düşünce ve değerlendirmesine baş-

⁶⁶ T.B.M.M. Z.C., C. V, s. 295.

⁶⁷ T.B.M.M. Z.C., C. V, s. 296.

⁶⁸ Aynı yer.

vurulabileceğini, ancak bu şekilde meclisin kayıt altına alınmamasını, dolayısıyla kanunun olduğu gibi kalması gerektiğini belirtmiştir⁶⁹.

Bu konuşmalardan sonra on imzalı, görüşmenin yeterli olduğuna ve maddenin acele ve aynen kabul edilmesine dair bir takrir verilmiş, oturum başkanı takrirden yer alan müzakerenin yeterliliği ve maddenin acilen oylanması isteklerini ayrı ayrı oylamaya koymuş ve bunlar kabul edilmiştir⁷⁰.

Daha sonra ilgili kanuna dair değişiklik teklifleri okunarak oylanmıştır. Bu değişiklikler genellikle gösterilecek adayların sayıları ile ilgilidir. Ancak bunların hiçbiri kabul edilmemiştir. Bu arada Burdur Milletvekili İ. Suphi (SOYSALLI) Bey görüşmenin ertelenmesine dair takrir verdiğini belirtirken (bu, hiç dikkate alınmamıştır), Karesi Milletvekili M. Vehbi Bey de kanun maddesinin, Kanun-ı Esasi'ye ait bir mesele olması sebebiyle isim okunarak oylama yapılması gerektiğini ileri sürmüştür⁷¹. Bundan sonra bir usul tartışması başlamıştır. Bu tartışmada bazı milletvekilleri kâh yürürlükte olan Osmanlı Kanun-ı Esasi'si gereğince kâh kanunun daha önceki kabulü sırasındaki uygulamada olduğu gibi isim okunarak ve 2/3 çoğunluk aranarak oylama yapılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir⁷². Hatta bu milletvekilleri düşüncelerini bir takrir olarak da başkanlığa vermişlerdir. Bazı milletvekilleri ise bunun Kanun-ı Esasi ile ilgisinin olmadığını, sadece bir kanun maddesi değişikliği olduğundan dolayı isim okunarak oylama yapılmasının mümkün olmadığını ileri sürmüşlerdir. Hatta Hakkari Milletvekili M. Müfit Bey," bahsedilen Kanun-ı Esasi'nin bu mecliste yeri olmadığını, Kanun-ı Esasi Hükümeti'nin sulhü kabul eden hükümet olduğunu, burada mevcut olan hükümetin bir ihtilâl hükümeti olduğunu, ihtilâl hükümetinin ise kanun-ı esasisi olmadığını (veya olamayacağını)" iddia etmiştir⁷³. Bundan sonra oturum başkanı mad-

⁶⁹ T.B.M.M. Z.C., C. V, s. 297.

⁷⁰ T.B.M.M. Z.C., C. V, s. 298.

⁷¹ Aynı yer.

⁷² T.B.M.M. Z.C., C. V, s. 298-299. Bu milletvekilleri şunlardır: Vehbi Bey (Karesi), Haydar Bey (Kütahya), Nebil Efendi (Karahisar-ı Sahip), Süleyman Sırrı Bey (Yozgat), Yusuf Ziya Bey (Bitlis), İsmail Suphi Bey (Burdur).

⁷³ T.B.M.M. Z.C., C. V, s. 300.

denin encümeninden gelen şeklini oylamaya koymuş ve değişiklik teklifi onaylanmıştır⁷⁴.

İcra Vekillerinin Seçimi Usulüne Dair Kanunda Yapılan İkinci Değişiklik (6-8 Temmuz 1922 Görüşmeleri)

6 Temmuz 1922 Tarihli Oturum

İcra Vekillerinin Seçimine Dair Kanun, 1921 yılının sonunda tekrar gündeme gelmiştir. İlgili komisyon tarafından hazırlanan “Heyet-i Vekilenin Vazife ve Salahiyetine Dair Kanun” tasarısı, 1 Aralık 1921 günkü oturumda gündeme alınmış ve milletvekillerinden olumlu bir tepki görmemiştir. Aynı oturumda söz alan Mustafa Kemal Paşa, teorik ve pratik boyutları olan uzun konuşmasının sonunda, komisyon tarafından hazırlanmış olan kanun hakkında şu değerlendirmede bulunmuştur: “(Komisyon raporunu göstererek) Genel itibariyle bir belge olan bu tasarı içinde Hükümetin görev, yetki ve sorumluluğuna ait maddeler vardır. Fakat bunda daha çok başkanlık divanındaki kişilerin görev ve durumuna dair maddeler vardır. Bundan başka Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuzun bazı maddelerini tahrif, tağyir ve tebdil eden maddeler de vardır. Bundan da başka özellikle gerekçesinde, siyasi kurallarımızla hiç uyuşmayan bazı nokta ve değerlendirmeler vardır. Binaenaleyh bunun için de yalnız Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuzun yedinci maddesinin son fıkrasındaki noktayı temin etmiyor. Onu temin edebilmesi için o bakış açısından acilen bir kanun yapılması lazımdır”⁷⁵. Bu konuşma ve değerlendirmeden sonra ve bu konuşma doğrultusunda otuz imzalı bir takrir meclis başkanlığına sunulmuş⁷⁶, bu teklifin oylanması sırasında bir tartışma olmuşsa da sonuçta yapılan oylamada oturum başkanı, oylama sonucunu ilân ederken bazı milletvekillerinin görüşmeyi kesintiye uğrattıklarından görüşme için yeterli

⁷⁴ Aynı yer.

⁷⁵ T.B.M.M. Z.C., C. XIV, s.423-443. Bu kanun tasarısı ve bunu hazırlayan komisyon üyelerine bakıldığında, dikkat çekici bir durumla karşılaşılıyor. Kanun tasarısının gerekçe kısmında “hilafet ve saltanat kurumlarının haklarının korunmasında görüşme ve tartışmanın olamayacağına” vurgu yapılmıştır. M. Kemal Paşa da gerekçenin bu kısmından başlayarak madde madde 1921 Anayasası ile çatışan noktaları işaret etmiştir.

⁷⁶ T.B.M.M. Z.C., C. XIV, s. 443-444.

çoğunluğun sağlanamadığını, 106 kabul, 2 çekimser, 4 ret oyu kullanıldığını belirterek oturuma son vermiştir⁷⁷.

1 Aralık 1921 tarihindeki görüşmelerden sonra kanunu hazırlamakla görevli özel komisyonun raportörü ve Mersin Milletvekili Selahaddin (KÖ-SEOĞLU) Bey, mazbatayı geri çektiklerini belirtmiştir. Selahaddin Bey 3 Aralık 1921 günü bunu bir yazı ile meclis başkanlığına bildirmiş, bu istek meclis tarafından da uygun görülerek kabul edilmiştir⁷⁸. Yine aynı gün Ankara Milletvekili Mustafa Kemal Paşa ile 36 milletvekili meclise bir takrir vermişlerdir. Bu takrire göre; Heyet-i Vekile'nin Vazife, Salâhiyet ve Mesuliyetine Dair Kanun'un görüşülmesi sırasında iki konu ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri vekiller hakkında aday gösterme usulünün daha iyi bir şekle getirilmesi, diğeri de hükümet başkanının meclis tarafından onaylanması meselesidir. Özel komisyon mazbatanın iadesini talep ettiğinden bu kanunun incelenmesinde ilgili iki maddenin de ayrıca Vekiller Heyeti'nin Seçimi Usulüne Dair Kanunun değişikliğe uğramış maddesinin değiştirilmesi şeklinde hallinin Kanun-ı Esasi Encümeni tarafından dikkate alınması gerekir. Bu meselelerin incelenmesinde şimdiye kadar çalışmış komisyon üyelerinin de Kanun-ı Esasi Encümeni ile birlikte çalışması uygun olduğundan karar bu şekilde verilmelidir⁷⁹. Bu teklif okunduktan sonra, meclis genel kurulunda oylanarak kabul edilmiştir.

3 Aralık 1921 tarihinde M. Kemal Paşa ve arkadaşlarınınca verilen ve kabul edilen teklif uyarınca kurulan özel komisyon çalışmalarını 6 Temmuz 1922 tarihinde bir kanun teklifi şeklinde meclise sunmuştur. Komisyondan gelen yeni "İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun" aynı gün görüşmeye açılmıştır⁸⁰. Önce komisyondan gelen kanun taslağının gerekçesi ve metni ile buna bağlı olarak Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda değişmesi gereken maddeler okunmuştur⁸¹. Kanunun ge-

⁷⁷ T.B.M.M. Z.C. C. XIV, s. 444.

⁷⁸ T.B.M.M. Z.C., C. XV, s. 4.

⁷⁹ T.B.M.M. Z.C., C. XV, s. 4-5.

⁸⁰ T.B.M.M. Z.C., C. XXI, s. 278.

⁸¹ Gerekçe ve kanun taslağının tam metni için bkz. T.B.M.M. Z.C., C. XXI, s. 278-281.

rekçesinde öncelikle 3 Aralık 1921 tarihinde M. Kemal Paşa ve arkadaşlarının, kanunun yeniden düzenlenmesine dair takrirlerinden bahisle, yine aynı gün konunun Olağanüstü Komisyon'a havale edildiğine işaret edilmiştir. Komisyonun, Kanun-ı Esasi Encümeni ve Encümen-i Mahsusa üyeleri tarafından oluşturduğu, toplantılarını yaparak, kanunun zaman ve duruma göre ve de Anayasaya bağlı olarak daha uygun hale getirilip, beş maddelik bir kanun metni hazırladığı belirtilmiştir.

Gerekçede en çok üzerinde durulan nokta, vekillerin aday gösterilmeleri usulüdür. Burada, aday gösterilme usulünün birinci maddeye ve değiştirilerek alındığı, kabul edildiği takdirde de önceki kanunun ikinci maddesinin yürürlükten kalkacağı belirtildikten sonra, bu maddeden uzun uzadıya bahsedilmiştir. Komisyon kanunun gerekçesinde, hazırladıkları kanun ile vekil seçimini daha geniş bir temele oturttuklarını, bu şekliyle de bazı bölümlerinin, "halkçılık" alanında dünya medeni devletlerinin arasında en ilerisi olan İsviçre Devleti'nin anayasası ile benzeştiğini, ancak bu benzemenin bir taklit mahiyetinde olmayıp, memleketin meşruti hayatında zamanla meydana gelen yenileşmenin ve milli siyasetin hazırladığı zorunlu bir tekemmülün sonucu olduğunu iddia etmektedir. Böylece de "şu andaki ihtiyaçlarımızdan doğan bu kanun layihası şükredilmelidir ki (bir tesadüf eseri olarak!) dünyanın en medeni devletinin anayasası derecesine yükselmiştir." Komisyona göre "esasa yönelik kanunlarda toplum hakimiyeti prensibine doğru meydana gelen bu önemli değişiklikler Anayasa ilmi açısından" takdire değer görülmelidir. Gerekçenin bundan sonraki kısmında, medeni devletlerde uygulanmakta olan vekiller heyetinin seçimi ve kurulması şekillerinden söz edilmektedir. Buna göre: birinci şekil A.B.D.'de uygulanmakta olup kuvvetler ayrılığına dayanmaktadır. A.B.D.'de icra vekilleri Cumhurbaşkanı tarafından seçilir ve parlamento huzurunda hiçbir şekilde sorumluluk altına girmezler. İkincisi kabine sistemidir ki, icra organı Kral veya Cumhurbaşkanı tarafından atanan bir başbakanın seçtiği kişilerden oluşur ve meclis tarafından güvenoyu aldığı takdirde devlet işlerini görmek için meşruiyet kazanır. Bu sistem İngiliz meşrutiyetinin bir tekemmülü sonucu olup Fransız İnkılâbı ile Avrupa anayasalarına girmiş ve bugün Batı devletlerinin önemli bir kısmı tarafından

uygulanmaktadır. Üçüncüsü, İcra Vekillerinin doğrudan doğruya ve tek tek meclis tarafından tayini ile bütün devlet işlerinin millet meclislerinin denetimi altında bulundurmaya çalışan usuldür. Komisyon, bu usulün tarihteki icra organlarının diktatörlüklerine önemli bir engel teşkil etmesine ve devlet işlerinin daimi surette güven altında bulundurmanın gereğine binaen B.M.M.'nin başlangıçtan beri uyguladığı bu sistemde bazı ayrıntılarda değişiklik yapıldığını, yukarıda bahis konusu edilen iki sistemi de tatbik eden devletlerin bu sistemlerin bazı sakıncalarına özellikle I. Dünya Savaşı içinde şahit olduklarını ve bu yüzden de üçüncü sistem doğrultusunda anayasalarında önemli değişiklikler yapmak zorunda kaldıklarını belirtmektedir.

Teklif edilen kanunun birinci maddesinde; meclis başkanları, meclis başkan vekilleri ve devlet teşkilâtına tekabül eden vekilliklerle ilgili komisyon başkanları ile hükümet başkanından oluşan bir kurulun, her vekalet için en az üç aday göstererek meclisin oyuna sunulması öngörülmüştür.

İkinci madde ise hükümet başkanı ile ilgilidir. Buna göre, vekil adaylarını tespitte görevli kurula hükümet üyelerinin de iştirakleri ile hükümet veya meclis içinden en az iki kişi aday olarak seçilir ve meclis bunlardan birini seçer.

Üçüncü maddede seçim işiyle ilgili kurulların işleyişleri ele alınmıştır. Buna göre; kurullar en az 2/3 çoğunlukla toplanabilir ve gizli oy ve mutlak çoğunlukla karar verebilirler.

Şayet hükümet başkanı hükümet içinden seçilirse sahip olduğu vekaleti, meclis kararı ile yürütebilir hükmü ise dördüncü maddede yer almıştır.

Beşinci madde ise vekaletlerin herhangi bir sebeple boşalması ve bu durumda yerine yapılacak seçim ile ilgilidir. Buna göre, vekillerden biri herhangi bir sebeple ayrıldığında B.M.M. tarafından geçici bir vekil seçilir, bu geçici vekil, vekilin bütün görev ve yetkilerini taşır, meclis karşısında vekil gibi sorumludur; vekalet vekili seçimi, vekil seçimi gibi yapılır.

6, 7 ve 8. maddeler yürürlük ile ilgilidir. Komisyonun hazırladığı kanun taslağından sonra, bu kanun kabul edildiği takdirde anayasa ile ilgili ortaya çıkacak olan sakıncaların giderilmesi için anayasanın dokuzuncu maddesinde yapılması gereken değişiklik de okunmuştur⁸². Komisyondan gelen kanun ve anayasa değişiklik teklifi okunduktan sonra bununla ilgili görüşmelere geçilmiştir.

Görüşmelerde ilk olarak, milletvekillerinin isteği üzerine Kanun-ı Esasi Encümeni adına, başkan İzmir Milletvekili Yunus Nadi (ABALIOĞLU) Bey bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada Yunus Nadi Bey, bu kanunun esas olarak İcra Vekillerinin Seçimine Dair Kanun'un değiştirilmiş olan bir maddesinin genişletilerek değiştirilmesinden ibaret olduğunu söyledikten sonra, kanun maddesinin ilk şekli ile değiştirilişi hakkındaki gelişmeleri tekrar etmiştir. İşte bu değişiklik ile uygulanmaya başlayan meclis başkanının aday göstermesi usulüne karşı, "bir kişinin aday göstermesinin yerine başka bir yol bulunması" itirazlarının ortaya çıkması üzerine bizzat Meclis Reisi M. Kemal Paşa'nın, bu usulün yeniden incelenerek gerekirse değiştirilmesi yolunda bir takrir vermesi ile birlikte kurulan özel komisyonun bu kanun metnini hazırladığı belirtilmiştir. Komisyonun en çok üzerinde durduğu konunun bu olduğu ifade edildikten sonra uzun uzun bu konu ile ilgili açıklamalar yapılmıştır⁸³.

Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey, konuşmasının hemen hemen tamamını vekil seçimindeki aday gösterme meselesi, hakimiyet-i milliyenin gerçekleşmesi ve meclisin üstünlüğü üzerine kurmuştur. Kanunun ilk şeklinin uygulanmasında bazı karışıklıklar olduğunu kabul eden A. Şükrü Bey, artık üç yıllık bir süreden beri herkesin birbirini tanıdığını, aday gösterme işinin sona erdirilmesi gerektiğini söylemiştir. Gerekçede bahsedilen aday gösterme usulünün değiştirilmesine güçlü bir sebep bulunamamış olduğunu ve yerine daha iyi bir usul ikame edilemediğini belirten Ali Şükrü Bey, aday gösterme usulünün bir veya daha fazla kişinin yerine ge-

⁸² Görüşmelerin tamamı için bkz. T.B.M.M. Z.C., C. XXI, s. 282-338, 341-342.

⁸³ T.B.M.M. Z.C., C. XXI, s. 282-284.

tirmesinin bir farkının olmadığını ileri sürmüştür. Ali Şükrü Bey'in konuşmasında en dikkate değer cümleler şunlardır: "...Meclis-i muhteremin hiçbir suretle takyit, kasır ve tahdit kabul etmeyen bir hakkı vardır ki o da hakk-ı intihabıdır. Meclis... tabii buraya millet tarafından gönderilmiştir. Milletın bütün umur ve hususatını tedvir için kendisinde bir güç görmüş ve işe başlamıştır. Binaenaleyh meclis reşittir. Meclis vasiye muhtaç ise (ve) o vasiliğini kim yapabilecek ise onu getirip buraya oturturuz. Binaenaleyh amme-i müsliminin bütün umurunu tedvir etmek salâhiyetini nefsinde gören bir meclis nasıl olur da alelade bir intihap yapmak için ben reşit değilim desin..." Ali Şükrü Bey, konuşmasının üç yerinde "aday gösterme" usulünün terk edilmesi gerektiğini belirtmiştir⁸⁴. Ali Şükrü Bey -zımmen-gerekçe olarak gösterilen hükümet başkanının kendisi ile çalışabileceği kişiyi seçebilmek için kurulda bulunduğunu belirttikten sonra, vekiller heyeti başkanının on beş kişilik heyette oyunun sadece bir olduğunu ve hiçbir önem arz etmediğini iddia etmiştir⁸⁵.

Ali Şükrü Bey'den sonra söz alan Sinop Milletvekili Hakkı Hami (ULUKAN) Bey, müzakerenin yeterli olduğunu, aday gösterme usulünün tatbik kabiliyetinin olmadığını gördüğünü, dolayısıyla hemen maddelere geçilmesi gerektiğini teklif ettiyse de genel kurul bunu kabul etmemiştir⁸⁶.

Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni (ULAŞ) Bey de özel komisyonda bulunmasına ve aleyhte görüş ileri sürmesine rağmen bu karşı görüşlerinin sehven raporda yer almadığından bahsetmiş ve konuşmasını aday gösterme meselesinde yoğunlaştırmıştır. B.M.M.'nin ilkel bir yol takip ettiğini; sık sık kanunları değiştirmek, etraflıca düşünmemek⁸⁷ veya uygulamada görülen aksaklık üzerine değişikliğe gitmek zorunda kaldığını belirttikten

⁸⁴ Ali Şükrü Bey aday gösterme usulünün terk edilmesi gerektiğini iddia ederken daha önce 1 Mayıs 1920 tarihinde aday gösterme şeklinin uygun olacağını iddia ettiğinden ve hatta bu konuda bir takrir verdiğinden hiç bahsetmemiştir.

⁸⁵ T.B.M.M. Z.C., C. XXI, s. 284-287.

⁸⁶ T.B.M.M. Z.C., C. XXI, s. 287.

⁸⁷ Metinde "...iyi teemmül etmek..." şeklinde geçmekle beraber konuşmanın bütünü ve esasına ters düştüğünden biz bunu bir yazım hatası olarak kabul edip, "...iyi teemmül etmemek..." şeklinde aldık.

sonra, meclisin nitelik ve rüşt yeteneğinden bahsederek, "Bu milletin mukadderatı için onu (Meclisi) kayıt altına alacak (olan, bir) vicdan, bir de ahkam-ı ilahiye(dir) Bu tesirden başka her türlü tesirden azade olan Meclis görevini yerine getirirken kendisine ait olan hususlarda vekil tayin edeceği insanı seçerken doğrudan doğruya oy hakkını kullanması zaruri ve tabii kurallardandır." "...Zannediyorum ki, biz de vekil olarak seçeceğimiz arkadaşımızın liyakatini, gayretini ve istidadını her halde arayacak kadar temyiz kudretine sahibiz. Özellikle bütün yetkileri Mecliste topladıktan sonra birkaç meslek erbabını seçme liyakatini kendimizde görmüyorsak diğer hususta da isabetimiz olmamış olur. Çünkü namzetleri gösterecek olan meclis ve komisyon başkanlarını seçen bizleriz. Eğer (meclisin yaptığı seçimlerde) isabet yoksa meclis ve komisyon başkanları da kendilerinin meşru olduklarını iddia edemezler..Geçen sene bu kanun yapılırken bu zata sen bize namzet göster dedik. Öyle bir kimse ki, kendisini biz seçmiş idik, kuvvetini bizden alan ve bizim takdirkar insanlar olduğumuzu, başkanlığı kabul etmesiyle gösteren zat, bende bu noksanı tasavvur edemez...(Meclis) Başkan(ı) seçiminde kimse bize aday göstermiyor, her halde yürütmeye vekalet ettireceğimiz arkadaşımızdan daha ziyade işler görüyor reisimiz...Yani kendi reisini seçme hakkına sahip olan bir meclis tabiidir ki her halde vekillerini de layıkıyla seçer ve sonra yine kendi seçmiş olduğu reisinin katiyen fikri altına giremez..."⁸⁸.

"...Tecanüs (homojen olma) ve tesanüt (dayanışma) gerekçesiyle de olsa, meclis bu kaydı kabul edemez, B.M.M.'nin vekilleri müstakil olarak Hükümeti ile istişari mahiyette müşavere eder. İhtiyarı (seçme işi) doğrudan doğruya mecliste bir kudrete dayanır. İcra Vekaleti için bundan daha salim yol yoktur. Maalesef bu nokta-i nazar bu encümünde de kabul edilmemiştir. Ve şu tezatla buraya gelmiştir. İşte bu nazariye ile bu kanun noksanıdır. Bu nazariyeye göre bizim için en evvel namzetlik denilen şeyin gerekçesi, bu hususta daha ileri giderek derim ki, hatta meşru değildir, her halde bu, kayıt altına almayı kaldıralım... Encümen rahatlık getirmek için

⁸⁸ T.B.M.M. Z.C., C. XXI, s. 288.

aday gösterilir, diyorlar. Bu olmaz, böyle kayıt olamaz. Bana isterse yüz tane aday göstereyim, ben yine bildiğim kişiyi seçerim. Bunda (seçimde) (Meclis) kayıt kabul etmez, istediğini vekil olarak seçer ve (buna) hakkı ve yetkisi yoksa hükümeti (de) meşru değildir... ”⁸⁹.

Karahisar-ı Sahip Milletvekili Mehmet Şükrü (KOÇ) Bey de eğer adaylık usulü kabul edilecek ise bunun, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun “hakimiyet bila kayd ü şart milletindir, idare bizzat milletindir esasına müstenittir” şeklindeki birinci maddesine zıt olacağını belirtip açıkladıktan sonra, adayı bir kişi ile on beş kişinin göstermesi arasında fark olmadığını, bunun meclisi kayıt altına almak olduğunu iddia etmiştir. Eğer hükümet üyeleri arasında tesanüt aranacak kabine sistemine gidilecekse, anayasanın ilgili maddesinin değiştirilmeden bunun yapılamayacağını, şimdi ise bunun söz konusu olamayacağını belirtmiştir⁹⁰.

Bu konuşmalardan sonra Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey ile Oltu Milletvekili Yasin⁹¹ (HAŞİMOĞLU AKDAĞ) Bey ayrı ayrı, kanun teklifinin bütünü üzerindeki görüşmelerin yeterli olduğuna ve maddelere geçilmesine dair taktir vermişler, genel kurul tarafından bu kabul edilmiş ve maddelerin görüşülmesine geçilmiştir⁹².

İcra vekillerinin seçimi usulünü düzenleyen birinci madde üzerinde ilk konuşmayı Lazistan Milletvekili Ziya Hurşit Bey yapmış ve bu maddenin seçimi kolaylaştırmayacağını aksine zorlaştıracığını, bunu da kendisinin ispat edeceğini iddia etmiştir. Ziya Hurşit Bey, vekillerin seçiminde çeşitli usuller olduğunu, bu usullerin dünyanın çeşitli ülkelerinde uygulandığını, bu mecliste uygulanan doğrudan doğruya seçimin şüpheli görülmesi halinde şimdiye kadar yapılan diğer bütün seçimlerden şüphe edilmesi gerektiğini savunmuştur. Meclis başkanlığı görevinin çok önemli olduğunu, diğer milletlerde olağanüstü zaman ve durumlarda meclis başkanına hü-

89 T.B.M.M. Z.C., C. XXI, s. 289.

90 T.B.M.M. Z.C., C. XXI, s. 289-290.

91 Yasin HAŞİMOĞLU'nun verdiği taktirdeki adı “Orhan Yasin” olarak geçmektedir.

92 T.B.M.M. Z.C., C. XXI, s. 290.

kümet bile kurdurulduğunu, bakanların meclis başkanı tarafından seçildiğini belirten Ziya Hurşit Bey, böyle önemli bir göreve seçim yapılırken niçin adaylık meselesinin gündeme gelmediğini, bu şekilde meclisin kayıt altına alınmak istendiğini iddia ettikten sonra, o da anayasada yer alan “hakimiyet bila kayd ü şart milletindir” ibaresine dikkat çekmiştir. Bundan sonra Z. Hurşit Bey, yine aday gösteren sayısının ister bir ister on beş kişi olsun fark etmeyeceğini, doğrudan vekil seçimi ile bir karışıklık olmayacağını ve meclisin hiçbir şekilde kayıt altına alınamayacağını uzun uzun anlatmıştır⁹³.

Bu konuşmalar arasında Aydın Milletvekili Tahsin (SAN) Bey'in, görüşmelerin, kanunun İcra Vekillerinin yetkilerine dair kanun ile alakası olduğu gerekçesiyle ertelenmesine dair teklifi daha okunurken tepkilerle karşılanmış ve dikkate alınmamıştır⁹⁴.

Kanunu hazırlamakla görevli komisyonun başkanı İzmir Milletvekili Yunus Nadi (ABALIOĞLU) Bey, meclisin oy kullanma hakkının sınırsız olduğunu, ancak meclisin, büyük işleri üzerine almak gibi bir mükellefiyet altına girdiğini unutmaması gerektiğini söylemiştir. Adaylık meselesinin yeni olmadığını belirten Yunus Nadi Bey, bunun “Meclis-i Âlinin heyet-i umumiyesinin intihabında (19 Mart 1920 tarihli seçim talimatnamesi ile I. Meclis için yapılan seçimler)” denendiğini, komisyonun , meclisi vesayet altına almak için kanun yapmadığını, bu kanun ile meclisin kayıt altına girmeyeceğini, bütün yetkinin yine meclisin elinde olduğunu iddia etmiştir. Kendisinin de, daha önce dile getirilmiş olan, bu kanun ile ilgili görüşmelerin, İcra Vekilleri Heyeti'nin Vazife ve Salahiyetleri Kanunu görüşmelerine ertelenmesi görüşüne katıldığını, ancak bu sayede bu kanunun ruhunun daha iyi anlaşılacağını belirten Yunus Nadi Bey, meselenin meclisi kayıt altına almak olmadığını, meclisin yürütme ve yasama gücünün sınırsız olduğunu söylemiştir⁹⁵.

⁹³ T.B.M.M. Z.C., C. XXI, s. 291-293.

⁹⁴ T.B.M.M. Z.C., C. XXI, s. 293-294.

⁹⁵ T.B.M.M. Z.C., C. XXI, s. 294-295.

Kanun tasarısının aleyhinde söz alan Sinop Milletvekili Hakkı Hami (ULUKAN) Bey, genel kurula getirilen kanun metni ile Yunus Nadi Bey'in bu kanun ile ilgili yaptığı konuşmanın uyuşmadığını, eğer kanun, konuşmaya uygun bir kanun olsaydı ilk başta kendisinin bunu destekleyeceğini, ancak ne gerekçenin ve ne de maddelerin, Yunus Nadi Bey'in sözleri ile ilgilerinin olmadığını belirtmiştir. Birinci maddenin sonundaki "intihab olunur" kelimesinin yanlış olduğunu, intihab etmediği takdirde ne olacağını soran Hakkı Hami Bey'e karşılık, Yunus Nadi Bey'in "kanunu ilga edersiniz" cevabı üzerine; zaten milletin sinisinin on dört seneden beri deneme tahtası olduğunu, bundan vazgeçmek gerektiğini, kununların yapılırken de anayasaya uygun olarak yapılması gerektiğini belirterek, "eğer bunu yapamıyorsak bilenleri getirip onlardan öğrenelim" şeklinde konuşmuştur. Bu kanunun, Yunus Nadi Bey'in belirttiği gibi, "...eski kanunun tevsian tadili..." (genişletilerek değiştirilmesi) olmadığını eski kanunun daha da şiddetli ve meclisin yetkilerini daha fazla sınırlandırmış bir şeklinin olduğunu öne sürmüştür. Hakkı Hami Bey, aday gösterilmeden yapılan seçimlerin daha kolay olduğunu, aday gösterme usulünün eski usulden daha kötü çıktığını ve bu usulün benimsenmesinden beri seçimlerin zorlaştığını, çoğunluğu sağlayarak seçilen vekilin pek az olduğunu ifade ile, yapılacak şeyin ise eski usule dönmek olduğunu ileri sürmüştür. Hakkı Hami Bey ayrıca kendisinin, "İcra Vekilleriyle Reisi, Büyük Millet Meclisinin ekseriyet-i mutlakasıyle ve rey-i hafi ile ayrı ayrı intihab olunur" şeklinde bir teklif getirdiğini de belirttiikten sonra, vekiller heyeti reisinin de görev ve sorumluluğu olması dolayısıyla onun da meclis içinden seçilmesi gerektiğini ifade etmiştir⁹⁶.

Hakkı Hami Bey'den sonra yine kanunun aleyhine bir konuşma yapan Karesi Milletvekili Hasan Basri (ÇANTAY) Bey konuşmasına, 4 Kasım 1920 tarihindeki değişiklik sırasında yaptığı konuşma sırasında maruz kaldığı "ayak patırtılarını düşünerek kürsüye gelirken kalbinin çarpmaya başladığını" söyleyerek başlamıştır. Milletlin kendilerine verdiği hak ve yet-

⁹⁶ T.B.M.M. Z.C., C. XXI, s. 295-297.

kilerin sınırlandırılması ve kayıt altına alacak her türlü teşebbüse karşı kıskaç ve mutaassıp olmak gerektiğini söyledikten sonra, münakaşasız bir şekilde kabul edilen aday gösterme usulünün iki seneden beri uygulandığını, hataları herkesçe malum olan bu usulden hâla neden vazgeçilemediğini anlayamadığını belirtmiştir. Hasan Basri Bey, Sakarya Savaşı sırasında meclisin, cepheye gönderilen heyet için beş dakika içinde hiçbir etki altında kalmaksızın seçimi yaptığını örnek olarak gösterdikten sonra, aday usulünün hata olduğunu anladıktan sonra, hatada ısrar etmenin iki kat hata olduğunu söylemiştir. Meclise getirilen bu kanunun diğerinden bir farkı olmadığına, farkın, sadece aday gösterenin bir değil yirmi kişi olmasından ibaret olduğuna, asıl hatanın seçim usulünde olduğuna işaret etmiştir. Hasan Basri Bey, 4 Kasım 1920 görüşmelerinde söylediklerine paralel olarak mecliste milli gayede birlik olduğunu, ancak bu gayeye gidilecek yollarda farklılıklar olduğunu belirterek, esasta olan bu birliğe ayrıntılarda olan farklılıkların engel olmadığını, hedefe gidilecek yollardaki farklılıkların gayet normal ve hakiki meşrutiyetin gereği olduğunu belirtmiştir. Konuşmalarda “tesanüt” ve “tecanüs”ten bahsedildiğine işaret eden H. Basri Bey, tesanüt kelimesinin geri ve ayrı ayrı kaçmak anlamına geldiğini, bunun doğru kelime olmadığını, ancak tecanüs anlamında kullanıldığı için kendisinin de bu anlamda tesanüt kelimesini kullandığını söylemiştir. 2 Mayıs tarihli kanunun dördüncü maddesinde “İcra Vekilleri arasındaki ihtilafı B.M.M. halleder” hükmünün olduğunu, dolayısı ile kanunun da ihtilafı meşru gördüğünü, eğer aynı kafa ve zihniyetle düşünecek bir hükümet isteniyorsa seçime gerek olmadığını, dün en geniş hürriyeti savunan kişilerin bugün kayıt altına alma ve sınırlama taraftarı olmalarını anlayamadığını belirtmiştir. Daha sonra 4 Kasım 1920 değişikliği sırasında Maraş Milletvekili Hasip(AKSÖYEK) Bey'in “Heyet-i Vekile azasından vukubulacak münhalata Heyet-i Vekile Reisinin encümen reisleriyle irae edeceği namzet meyanından intihabolunurlar” şeklindeki taktirinin büyük bir çoğunlukla reddedildiğini hatırlatarak, o zaman reddedilen bu usulün bugün tekrar ihya edilmesinin doğru olmadığını, bugün bu meselenin halledilmesi gerektiğini ve kendi namına yetkisinin değil bir

kısmını, en küçük bir zerresini bile feda etmeye razı olmadığını belirterek konuşmasını bitirmiştir.⁹⁷

Kütahya Milletvekili Besim ATALAY Bey ise meclise getirilen bu adaylık kanununun Heyet-i Vekile Kanununu da tekamül ettiğini, eksikten tamama doğru gidildiğini belirttikten sonra, birinci devrede aday gösterilmemesi ile mecliste gayrı mütecanis gruplar doğduğunu, bunun da çok kötü sonuçlara yol açtığını ve denenmişin bir daha denenmesinin pişmanlıktan başka bir şeye yaramayacağını, bu yüzden eski usule dönülmemesi gerektiğini söylemiştir. Besim Bey, konuşmasına iki örnekle devam etmiştir: Bunlardan biri, B.M.M.'ndeki sisteme benzer bir sistemle yönetilen Venedik, diğeri de hakimiyetin tam anlamıyla meclise verilmesi neticesinde bir birlik meydana gelmemesi ile Rus işgaline uğrayan Lehistan'dır. Besim Bey'e göre, Venedik daha önceden yüzlerce kişiden oluşan heyet tarafından idare olunurken doğrudan idarenin imkansızlığını gö-rerek vazgeçmişler ve içlerinden kırk kişiye icra vekillerini seçme görevini vermişlerdir⁹⁸. Besim ATALAY Bey'in verdiği diğer örnek ise Polonya parlamentosudur. Buna göre son derece karışık olan Polonya parlamentosunda her üyenin "veto" hakkı vardı ve meclisin içinden çıkan ha-fiyeler aracılığı ile Polonya Ruslara satılmıştır. İşte Venedik'i, zamanının en güçlü devleti Osmanlı'ya karşı koruyan da, Lehistan'ı Rusya'ya satan da kendi parlamentolarıdır. Besim Bey'e göre milli hakimiyeti sınırlama anlamına gelmeyen bu kanun, ne işi tamamen bir kişinin eline, ne de tamamen meclise bırakmış, bir orta yol bulmuştur⁹⁹.

Daha önce adaylık meselesini savunmuş olan Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey, Yunus Nadi (ABALIOĞLU) Bey'in, adayları seçme veya seç-meme hakkının meclise ait olduğu hakkındaki sözünden hareketle, bu du-rumda bu kanuna gerek olmadığını belirterek sözlerine başlamıştır. Bu arada mecliste, adaylık usulünün yarattığı kargaşa ve sıkıntılara değinen

⁹⁷ T.B.M.M. Z.C., C. XXI, s. 297-299.

⁹⁸ Bu sözler sırasında meclis sıralarından "namzet kanunu var mı idi?" sorusu yöneltilmiş, ancak Besim Bey buna cevap vermemiştir. T.B.M.M. Z.C., C. XXI, s. 300.

⁹⁹ T.B.M.M. Z.C., C. XXI, s. 299-300.

Ali Şükrü Bey, ihtimallerin yol açacağı sıkıntılara örnek olarak meclisin, anayasa gereğince adaylar dışında birini seçerse durumun ne olacağını sormuş, ardından da aday gösterilenlerin çekilmeleri ve bir aday kalması halinde bunun seçim değil, atama olacağını belirtmiştir. Ali Şükrü Bey, Besim ATALAY Bey'in, "birinci şeklin fenalığı görülünce ikinci şekil yapıldı" sözünü alarak "birinci şeklin fenalığını görmediğini" ifade etmiştir. Tarihte pek çok defalar öldü denilen bu milleti öldürmeyen şeyin, "hükümetin, İslam hükümlerine dayanan anayasasıdır" diyen Ali Şükrü Bey, eski Isparta'nın ve Venedik'in meclis şekillerinin bize benzediğini, ancak bunlarda aday usulünün olmadığını söyledikten sonra, adaylık usulünün tamamen ortadan kaldırılmasını teklif ederek konuşmasına son vermiştir¹⁰⁰.

Komisyon adına söz alan İzmir Milletvekili Mahmut Esat (BOZKURT) Bey, bu kanunu kabul etmeyen milletvekillerinin en çok milli hakimiyet esasına takıldıklarını, kanunu hazırlayan komisyonun meclisin hakimiyetini kısıtlamak gibi bir düşüncesinin olmadığını belirttikten sonra, siyaset felsefesi ve anayasa hukuku çerçevesinde bir konuşma yapmıştır: Milli hakimiyet, milletin doğrudan doğruya siyasi, mülki ve idari mukadderatını kendisinin eline almasıdır. Fakat dünyada görüldüğü üzere şiir ve belagatta büyük anlamlar ifade eden ve milletlerin uğruna seve seve kan döktükleri milli hakimiyet anayasalarda pek çok kayıt altına girmiştir. Milli hakimiyet kayıt altına girmedikçe bir anlam ifade etmez, ülkede anarşi çıkar. Elbette ki bütün dünyanın emeli, milli hakimiyeti ve mutlak hürriyeti sağlamaktır, ancak teoride güzel ifade edilen bu fikirler uygulamaya konulunca yine milletlerin selameti için gereklilik ve zorunluluk derecesinde olmak kaydıyla kendi anlamlarını parça parça terk etmek zorunda kalmaktadır. Bütün milletler için çok aziz olan milli hakimiyet bazı memleketlerde tamamen uygulanmak istenince o memleketlerin yok olmalarına sebep olmuştur. Polonya tarihi, bunun hazin bir örneğidir. Anayasanın birinci ve ikinci maddeleri hakimiyeti mutlak surette millete vermektedir, ancak bunun ne kadar mutlak ve ne kadar kayıt altında olduğunu

¹⁰⁰ T.B.M.M. Z.C., C. XXI, s. 300-302.

düşünmek lazımdır. Eğer milli hakimiyet tam uygulanmak isteniyorsa bu işlerin başına doğrudan doğruya milletin gelip idare etmesi gerekir. Ancak ilk önce bu meseleden bahseden Jean Jacques Rousseau milli hakimiyetin kayıt altına alınmışlığına teessüf etmekte ve “fakat başka türlü idare etmek imkanı yoktur” demektedir. Milli hakimiyet meselesi, şer’i hukukta dahi mutlak değildir. Çünkü bunun mutlak surette yerine getirilmesine imkan yoktur. Her meclis ülkesinin şartlarından ve gereklerinden ortaya çıkar. Ülkemizde de adaylık meselesi ortaya konulurken milli hakimiyet kayıt altına girmemiştir, meclisin hakimiyeti bir miktar kayıt altına girmektedir, ancak bunda bazı zaruretler vardır. Bizim meclisimizde mücadele sırasında bir fırka hayatı yaşanmamaktadır¹⁰¹. Böyle meclislerde vekil seçmek son derece güçtür. Meclislerde üyelerin büyük bir kısmını elinde tutarak emirlerini bir diktatör gibi yaptırtan partiler için aday göstermeye gerek yoktur. Mesela İsviçre’de böyledir. Orada bileği demir gibi bir fırka vardır. B.M.M.’nde resmen parti olmadığına göre vekiller kolayca seçilemeyecek ve ülke hükümsüz kalacaktır. Bunun da hesabını vermek çok zordur. Memleketin kaderini ellerine teslim ettiğimiz aday tespit komisyonu meclisin istediğini kabul etmeye mecburdur. Ayrıca Heyet-i Vekile Kanunu’na göre vekiller heyeti başkanı iki ayda bir davet edilmeksizin meclise gelerek devlet işleri hakkında bilgi verecektir. Yine meclisin elinde veche vermek gibi büyük bir silah vardır. Vekiller, istenmediği takdirde güven oyu aldıktan beş dakika sonra dahi düşürülebilir. Bu kanunla istenen yegane gaye, şu fırkasız zamanda memleketi hükümsüz bırakmamaktır. Bunun için milli hakimiyet bir miktar zarara uğruyorsa, bu, memleketin selameti içindir. Bu şekli kabul etmekle hiçbir şey kaybedilmeyecektir¹⁰².

Kırşehir Milletvekili Müfit (KURUTLUOĞLU) Efendi, komisyon adına konuşan Mahmut Esat (BOZKURT) Bey’in, hazırlanan kanun tasarı ile meclisin bir nevi kayıt ve sınır altına alındığını kabul ettiğini belirtmiştir. Kanuna göre vekiller müvekkillerinin yapabileceği işi yapmaya yetkilidir, buna bağlı olarak, aday gösterme işini meclis yapamayınca bu

¹⁰¹ Buna H. Avni Bey, meclisteki grupları söyleyerek itiraz etmiştir.

¹⁰² T.B.M.M. Z.C., C. XXI, s. 302-305.

işin tevdi edildiği vekillerin yapması için nasıl bir esasa dayandırılacağını soran Müfit Efendi, bu kanun maddesini, takyit ve tahdit kelimelerini başka anlamlarda, mesela irae (gösterme) ve irşat (uyarma, doğru yolu gösterme) anlamında kullanarak kabul edebileceğini belirtmiştir. Bundan sonra adaylık konusunun kalıp kalmayacağı noktasında meclis içinden görevlendirilen komisyonun bu usulü bulmuş olduğunu, bunu kabul veya ret hakkının mecliste olduğunu, bu kanunun altına “adaylardan başkaları da seçilebilir” fıkrasının eklenmesiyle bu maddeye gerek kalmayacağını, adaylık usulü olmasa bile fiilen adaylar ortaya konmakta olduğunu belirttikten sonra son söz olarak meclisin kayıt altına alma veya alınmama konularında karar vermekte serbest olduğunu söylemiştir¹⁰³.

Bundan sonra “görüşmelerin yeterliliğine ve birinci maddenin kaldırılması”na dair üç ayrı tahrir verilmiş, önce müzakerenin kifayeti oylanarak kabul edilmiş, sonra da birinci maddenin kaldırılması oylanarak çoğunluk ile kabul edilmiştir¹⁰⁴. Bu arada lağvedilen bu maddenin yerine konmak üzere on milletvekili tarafından verilen bir tahrir¹⁰⁵ üzerine bir usul tartışması başlamıştır. Eski usulü kaldırtan milletvekilleri verilen bu tahririn eski maddenin yerine konacak bir madde olduğunu iddia etmişler, ancak kaldırılan maddenin tadil edilemeyeceğini belirten meclis başkanı ile milletvekilleri arasında tartışma çıkmıştır. Özellikle Hüseyin Avni (ULAŞ) Bey'in evvelki maddenin yerine kaim olmak üzere tahrirdeki maddenin oylanması halinde meselenin halledileceğini ifade etmesi üzerine oturum başkanı oturuma 8 Temmuz cumartesi günü toplanmak üzere son vermiştir¹⁰⁶.

8 Temmuz 1922 Tarihli Oturum

Büyük Millet Meclisi'nde, 6 Temmuz 1922 tarihinde tamamlanamayan İcra Vekilleri Heyeti'nin seçimi ile ilgili kanun mad-

¹⁰³ T.B.M.M. Z.C., C. XXI, s. 305-307.

¹⁰⁴ T.B.M.M. Z.C., C. XXI, s. 307. Bu arada Karesi Milletvekili H. Basri bey, "Namzetlik usulü lağvedildi diye zapta geçsin Reis Bey" şeklinde bir çıkış yapmıştır.

¹⁰⁵ T.B.M.M. Z.C., C. XXI, s. 307-308. Buna göre; "İcra Vekilleri Reisi ile İcra Vekilleri B.M.M.'nin ekseriyet-i mutlakası ve rey-i hafi ile aralarından ayrı ayrı intihabolunur."

¹⁰⁶ T.B.M.M. Z.C., C. XXI, s. 308.

delerinin görüşülmesine 8 Temmuz 1922 günü devam edilmiştir. Oturum başkanı oturumu açtıktan sonra bazı milletvekillerinin komisyonun konu hakkındaki düşüncelerini öğrenmek isteyince komisyon adına söz söyleyen Kütahya Milletvekili Ragıp (SOYSAL) Bey, birinci maddenin kaldırılmasından sonra ikinci madde hakkında encümenin ortaya koyacak bir düşüncesi olmadığını belirtmiştir.

Sinop Milletvekili Hakkı Hami (ULUKAN) Bey, konuşmasında 6 Temmuz günkü görüşmelere dikkat çekerek mecliste, adaylık usulünün kabul edilemeyeceği görülünce içtüzük hükümleri dikkate alınmadan ve madde değişikliğine ilişkin takrirler meclise sunulmadan, maddenin kaldırılmasına yönelik takrir oylamaya konularak, bu şekilde meselenin hal-lolunduğu fikrinin ortaya çıktığını belirtmiştir. İçtüzüğe göre değişiklik tekliflerinin asıl maddeden önce oylanması gerektiğini ileri süren Hakkı Hami Bey, nizamnamede olmayan “tayy” takririnin, anlamsız bir takrir olduğunu söyledikten sonra, bu durumda birinci maddenin kaldırılacak bir madde olması sebebiyle -velev ki kaldırılmış olsa bile- öncelikle değişiklik takrirlerinin oylanması gerektiğini iddia etmiştir. Buna bağlı olarak da kendisinin ve arkadaşlarının verdikleri teklifte, komisyonun hazırlamış olduğu tasarının birinci ve ikinci maddelerinin birleştirilerek hem icra vekilleri heyetinin ve hem de heyet başkanının seçimi usulünü bir araya getirdiğini belirterek, bunun meclis genel kuruluna getirilmesini istemiştir¹⁰⁷.

Sivas Milletvekili Kara Vasıf (KARAKOL) Bey ise, Hakkı Hami Bey'in konuşmasına değinerek mecliste reddedilen şeyin, adaylık usulü olduğunu, yoksa kanunun reddedilmediğini iddia etmiştir. İkinci maddenin de birinci maddenin bir devamı ve tamamlayıcısı olduğunu, bu yüzden birinci maddede kaldırılmış bulunan adaylık usulünün bu madde ile devam ettiğini belirterek komisyonun hazırlamış olduğu tasarı üzerinde gerekçe kısmından başlamak üzere uzun açıklamalarda bulunmuştur. Konuşmasında baştan beri verile gelen Polonya örneğine Kara Vasıf Bey de gelmiş ve bu konu ile ilgili olarak, onların Lehli olduğunu, şahıslar peşine

¹⁰⁷ T.B.M.M. Z.C., C. XXI, s. 318-319.

düşüklerini, düşman ordularının başına geçerek memleketlerine gelen kişilerin bile peşlerine düşüklerini ve birbirlerini yediklerini, onların şahıslara taptıklarını, kendilerinin ise milletin manevi şahsiyetini düşündüklerini belirttikten sonra bir değişiklik teklifi hazırladıklarını söylemiştir. Hazırladıkları bu teklife göre aday gösterme usulü olmaksızın hükümetin hem başkanı ve hem de üyeleri doğrudan doğruya meclis tarafından seçilecek, ancak yine meclis isterse aday göstermesini bir encümen veya şubeye teklif edecektir. Vasıf Bey son olarak meclisin bir kanun ile kendisini kayıt altına almayacağını belirtmiştir¹⁰⁸.

Vasıf Bey'den sonra söz alan Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni (ULAŞ) Bey, aday gösterme usulünün ortadan kalktığına ve böylece, geriye sadece hükümet başkanının durumunun kaldığına işaret ederek, eskiden icra vekilleri içlerinden birini başkan olarak seçerlerken bu tasarıya göre meclisin kendi içinden birini doğrudan doğruya seçeceğini, meclisin de buna genel olarak taraftar gördüğünü belirtmiştir. Hüseyin Avni Bey, ayrıca Mahmut Esat (BOZKURT) Bey'den, meclisi kayıt altına almak anlamına gelen aday gösterme usulünden elde edilmek istenen faydanın ne olduğunu ve bu madde ile bazı fedakarlıklar yapılmasını istediğini, bu fedakarlıkların kime karşı olduğunu sormuştur¹⁰⁹.

Bu sorular üzerine kürsüye gelen Mahmut Esat Bey, meclisin birinci maddeyi kaldırdığını, birinci madde ile ilgili gerekçenin ikinci madde için de geçerli olduğunu, artık meselenin aslına girmek istemediğini, kendisinin vatan ve milletine karşı görevini yapmak üzere kürsüye çıktığını ve kanaatlerini söylediğini belirttikten sonra yine Lehistan meselesine gelmiştir. Polonya'nın yıkılmasının ve Rus işgaline uğramasının en büyük sebebinin bütün tarih kitaplarında ve hukuk teorilerinde bulunan kayıt olduğunu, Polonya Anayasası'nın ülkeyi Rusların eline teslim ettiğini, Polonya Meclisinin, milli hakimiyetin tam anlamıyla uygulanmasını istediğini, bu yüzden çoğunluk ve büyük çoğunluk ile karar vermeyi kabul

¹⁰⁸ T.B.M.M. Z.C., C. XXI, s. 319-321.

¹⁰⁹ T.B.M.M. Z.C., C. XXI, s. 321-322.

etmediğini, her konuda oybirliğini aradıklarını, Rus Çarlarının da bundan ve işlerin durgunluğundan faydalanarak ülkeyi parçaladıklarını belirtmiştir. Hükümet içindeki dayanışmanın, ister kuvvetler ayrılığı sisteminde ve isterse B.M.M.'nde uygulanan sistemde olsun kuvvetler birliğine doğru gittiğini de belirten Mahmut Esat Bey, kendisinin aslında adaylık usulü taraftarı olduğunu, ancak bunun mecburiyeti konusunda taraftar olmadığını açıklamıştır¹¹⁰. Görüşmelerin bu kısmında Hüseyin Avni Bey, Mahmut Esat Bey'e bir soru daha yönelmiş ve bu on beş kişilik seçici komisyonun tesanüt ve tecanüs noktasında nasıl bir fayda sağlayacağını sormuştur. M. Esat Bey de bunun tesanüdü sağlayabileceğini, çünkü heyetin içerisinde hükümet başkanının da bulunacağını ve bu yüzden tesanüdü bozacak kişilerin hükümete girmesine engel olacağını belirttikten sonra, bu sistemde de tam isabet aramanın ortaya bir "arkadaşlar hükümeti" getirmek olacağını, bunu sağlamak için de meclisin terazisinin ağır tutulması gerektiğini belirtmiştir. Bundan sonra, kendisine sorulması üzerine de konuşmalarının bir kısmının kendi adına bir kısmının ise komisyon adına olduğunu açıklamıştır.

Menteşe Milletvekili Dr. Tevfik Rüştü (ARAS) Bey, konuşmasına görüşmelerden sonra adaylığın gerekliliğini ortadan kaldırmadığını, kayıt altına almanın aleyhinde bir kanaatin ortaya çıkmasına sebep olduğunu belirterek başlamış, yine tesanüt kelimesi üzerinde durduktan sonra, tasarı ile getirilen sistemin "kabine sistemi" olduğunu iddia etmenin yanlış olduğunu, adaylık usulünün gerekli olduğunu, bunun da kayıt altına almak anlamına gelmeyeceğini, vekiller heyeti başkanına her milletvekili gibi aday gösterme hakkının verilmesini istemiştir¹¹¹.

Bu arada Bursa Milletvekili Muhittin Baha (PARS) Bey, kanunda asıl olanın ikinci ve üçüncü maddeler olduğunu, diğerlerinin ayrıntı olduğunu, iki gündür yapılan görüşmelerde aynı sözlerin tekrar edildiğini belirterek, maddelerin birer birer okunarak oylanmasını, daha sonra takrirlerle ge-

¹¹⁰ T.B.M.M. Z.C., C. XXI, s. 322-323.

¹¹¹ T.B.M.M. Z.C., C. XXI, s. 323-325.

çilmesini isteyip, bir nevi görüşmelerin yeterliliğine dair tavrını vermiştir. Görüşmelerin yeterliliğine dair şifahi teklifi genel kurula getiren oturum başkanı buna ek olarak bazı milletvekillerinden gelen yeterlilik önermeleri olduğunu, buna karşılık söz almak isteyen olursa konuşabileceğini belirtince, Aydın Milletvekili Dr. Mazhar (GERMEN) Bey söz alarak şimdiye kadar yapılan seçimlerle anayasaya aykırı olarak meclis içinden doğrudan doğruya bir hükümet başkanı seçildiğini, bunun özel bir durum arz ettiğini, dolayısı ile bu konunun daha geniş bir şekilde görüşülerek tartışılması gerektiğini ve görüşmelerin devam etmesi gerektiğini ileri sürmüştür¹¹².

Bu konuşmadan sonra oturum başkanı Rauf (ORBAY) Bey, ikinci madde hakkındaki görüşmelerin yeterliliğine dair tavrını ayrı ayrı oylamaya koymuş ve görüşmelerin yeterliliği, çoğunlukla kabul edilmiştir¹¹³. Ardından Bursa Milletvekili Operatör Emin (ERKUL) Bey'in vekilliklere aday gösterme usulünü biraz değiştiren tavrını¹¹⁴ ardından da Mentеше Milletvekili Dr. Tevfik Rüşti Bey'in hem hükümet üyelikleri ve hem de hükümet başkanlığı için aday gösterme işini birleştiren ve aday gösterme usulünü biraz da değiştiren tavrını¹¹⁵ okunmuştur. Bu tavrılardan sonra Sivas Milletvekili Kara Vasıf, Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni ve Lazistan Milletvekili Ziya Hurşit Beyler başta olmak üzere icra vekilleri ve icra vekilleri heyeti başkanlığı seçimlerini birleştiren ve seksen beş imzalı değişiklik teklifi okunmuştur¹¹⁶. Bu değişiklik teklifleri okunduktan sonra

¹¹² T.B.M.M. Z.C., C. XXI, s. 325.

¹¹³ T.B.M.M. Z.C., C. XXI, s. 326.

¹¹⁴ Buna göre: " B.M.M. başkanları, başkan vekilleri ile şube başkanları ve vekil seçilecek seçilecek vekalet tekbül eden komisyon başkanı ve İcra Vekilleri Heyeti başkanından oluşan bir kurul her vekalet için görüşme yapıktan sonra meclis üyeleri arasından en az üç kişiyi aday olarak gösterir. Meclis bunlardan birini seçer. Üç tur seçimde bu adaylardan birisi mutlak çoğunluğu sağlayamazlar ise adaylar yenilenir ve bu defa yapılacak üç seçimde de mutlak çoğunluğa adaylar ulaşamaz ise bu sefer salt çoğunluk dikkate alınır." Bkz. Aynı yer.

¹¹⁵ Bu teklife göre: " hükümet başkanlığı için Meclis ve komisyon başkanları ile mevcut vekillerden oluşan bir heyet tarafından ve İcra vekaletleri için Vekiller Heyeti Başkanlığınca meclis üyeleri arasından en az üç aday gösterilir. Büyük Millet Meclisi bunlardan birini yahut yine meclis üyeleri arasından olmak üzere diğerini seçebilir. İcra Vekilleri Heyeti Başkanının dahi seçilebilmesi için vekiller gibi mutlak çoğunluğu sağlaması şarttır." Bkz. Aynı yer.

¹¹⁶ T.B.M.M. Z.C., C. XXI, s. 326-327. Bu teklife göre: " İcra Vekilleri Reisi ile İcra Vekilleri Büyük Millet Meclisi tarafından gizli oy ve mutlak çoğunluk ile meclis üyeleri arasından ayrı ayrı seçilirler."

oynamaya geçilmiş ve Operatör Emin Bey ile Dr. Tevfik Rüşti Bey'in tavrı reddedilmiştir. Diğer teklif (İkinci Grup'un teklifi) oylanacağı sırada Komisyon Başkanı Yunus Nadi Bey ile oturum başkanı Rauf Bey arasında usul hakkında kısa bir konuşma geçmiş ve ardından Sivas Milletvekili Emir (MARŞAN) Paşa'nın, bu kanun görüşmelerinin, İcra Vekilleri Vazife ve Salahiyetleri Kanunu'nun görüşülmesinden sonraya ertelenmesini isteyen bir tavrı okunmuşsa da görüşmelerin yeterliliğinin oylanarak kabul edildiğini ileri süren oturum başkanı bu teklifi oya sunmamıştır. Ardından Sivas Milletvekili Vasıf Bey ve arkadaşlarının teklifleri oylanarak çoğunlukla kabul edilmiştir¹¹⁷. Bu teklifin kabul edilmesinden sonra kısa bir süre oturuma ara verilmiş, tekrar toplandığında komisyon adına Mahmut Esat Bey söz almıştır.

Mahmut Esat bey konuşmasında son kabul edilen tavrı ile, komisyonun hazırladığı tasarının ilk üç maddesinin ilga edildiğini, görüşmelere dördüncü maddeden itibaren devam edilmesi gerektiğini, bu konudaki komisyon görüşünün ise, İcra Vekilleri Heyeti Başkanı'nın gerek vekiller heyeti içinden ve gerekse hariçten (meclisten) seçilebileceği yolunda olduğunu belirtmiştir¹¹⁸. Sivas Milletvekili Vasıf Bey de Mahmut Esat Bey'in bu düşüncesine katıldığını söylemiştir. Bundan sonra oturum başkanı Rauf Bey'in, ilk üç maddenin kaldırılması durumunda, en son kabul edilen maddenin ilk madde yerine geçtiği ve encümenin hazırladığı kanundaki dördüncü maddenin de ikinci madde olacağı yolundaki açıklamasından sonra, oynamaya geçileceğini bildirmiştir¹¹⁹. Bu sırada madde metninde bir yazım hatası olduğuna dair Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey'in konuşmasından sonra Amasya Milletvekili Ömer Lütfi (YASAN) Bey söz alarak, başka devletlerde başvekalet ayrı olduğunu, bizde ise başvekilin aynı zamanda bir vekaleti yürüttüğünü, ancak bizde hükümet teşkilatının henüz diğer devletlerde olduğu gibi tam olarak kurulmadığını bu yüzden vekillerin, vekaletindeki bir genel müdür, bir müsteşar gibi

¹¹⁷ T.B.M.M. Z.C., C. XXI, s. 327.

¹¹⁸ T.B.M.M. Z.C., C. XXI, s. 328.

¹¹⁹ T.B.M.M. Z.C., C. XXI, s. 329.

belki onlardan daha fazla çalıştıklarını, hatta bazen müsveddeleri bile kendilerinin yazmak zorunda olduklarını, bu yüzden yüklerinin çok ağır olduğunu öne sürerek, hükümet teşkilatının gelişmesine ve uzmanların yetişerek işi kavrayıncaya kadar bu iki görevin ayrılmasını teklif etmiştir¹²⁰.

Meclis sıralarından bazı milletvekillerinin, bu konuda komisyon raporünün açıklama yapmasını istemeleri üzerine oturum başkanı mazbata muharririni kürsüye davet ederek açıklama yapmasını istemiştir. Bu istek üzerine Mahmut Esat Bey kürsüye gelerek, meclisin isterse hükümet başkanlığını vekillerden birine verebileceğini, isterse meclis içinde vekiller heyetine dahil olmayan birine de bu görevi tevdi edebileceğini, hükümet içinden birini bu göreve getirmek icap ettiği takdirde meclisin onun için oylama yapması gerektiğini, başvekilin bu şekilde vekalet görevini de koryabileceğini belirtmiştir¹²¹.

Mahmut Esat Bey'in vermiş olduğu izahata katıldığını belirten Kırşehir Milletvekili Müfit (KURUTLUOĞLU) Efendi, bu metinde küçük bir değişiklik yapılması için teklif verdiğini belirtmiştir. Bundan sonra görüşmenin yeterliliği veya yetersizliği konusunda söz almak isteyen olup olmadığını soran oturum başkanı meclis salonundan gelen olumsuz cevap üzerine madde metninde değişiklik öngören teklifleri sırasıyla okutarak oylamaya geçmiştir. Bu noktada Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi, Karahisar-ı Sahip Milletvekili Mehmet Şükrü (KOÇ), Karesi Milletvekili Hasan Basri ve Burdur Milletvekili İsmail Suphi (SOYSALLI) Beyler ile Kırşehir Milletvekili Müfit (KURUTLUOĞLU) Efendi'nin takrirleri oya sunularak reddedilmiştir. Madde encümeninden gelen şekli ile oylanarak kabul edilmiştir¹²².

Üçüncü madde görüşmelerine geçilip maddenin komisyondan gelen şekli okunduğunda, oturum başkanının bu madde hakkında söz isteyen olup olmadığını sorunca, komisyon adına söz isteyen komisyon katibi, Kü-

¹²⁰ Aynı yer.

¹²¹ T.B.M.M. Z.C., C. XXI s. 330.

¹²² T.B.M.M. Z.C., C. XXI, s. 331.

tahya Milletvekili Ragıp (SOYSAL) Bey, encümenin küçük bir düzeltme yapmak istediğini belirterek yeni metni genel kurula okumuştur¹²³.

Bu madde üzerinde fikir beyan eden Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey, madde metninde yer alan "...emr-i intihap vekil intihabı usulüne tevfikân icra kılınır" cümlesine gerek kalmadığını, vekil seçimi usulünün muayyen olduğunu ve tabii ki meclis tarafından seçileceğini, ayrıca zaten metinde "...her hangi bir sebeple vazifesinden ayrıldığı takdirde avdetine kadar yerine, B.M.M.'nce bir vekil-i muvakkat intihap olunur" cümlesinin olduğunu, bu durumda teyit ve tekidine gerek kalmadığını ve bu şekilde başka bir seçim usulünün akla gelemeyeceğini belirtmiştir¹²⁴.

Ertuğrul Milletvekili Necip (SOYDAN) Bey, kanun maddesine bir süre -mesela on beş gün- konmasını¹²⁵; Sinop Milletvekili Hakkı Hami Bey, maddenin, meclisin amacını izah etmeye yeterli olduğunu ve bu yüzden de komisyondan geldiği şekilde kabul edilmesi gerektiğini¹²⁶; Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey, yazım hatalarının giderilmesini¹²⁷; Konya Milletvekili Vehbi Efendi¹²⁸ de görevden ayrılma tanımının yapılmasını, mesela hava değişimi için görevden ayrılmanın vekalet vekili tayin edilmesi için bir sebep olabileceğini, göreve bağlı olarak birkaç günlüğüne ayrılmanın ise vekil seçimi için yeterli bir sebep olamayacağını; Sivas Milletvekili Emir (MARŞAN) Paşa ise Vehbi Efendi'nin konuşmasının çok isabetli olduğunu belirtmişlerdir. Bu konuşmalardan sonra Oturum Başkanı Rauf (ORBAY) Bey, görüşmelerin yeterliliği hakkında tahrir verildiğini, bu konuda söz söyleyecek olan kimse yoksa bunu oylamaya sunacağını be-

¹²³ Bu düzeltme şu şekildedir: "Madde 3- İcra Vekillerinden birinin vekaleti umurunu ifaya mani bir sebeple vazifesi başından infikaki icap ettiği takdirde avdetine kadar yerine, Büyük Millet Meclisince bir vekil-i muvakkat intihap olunur. İşbu vekil-i muvakkat dahi vekilin vazife ve salahiyetini haliz ve vekil misillü mesuldür. Emr-i intihap vekil intihabı usulüne tevfikân icra kılınır. Ancak vekilin vekaletle müteferri bir vazifeden dolayı ve her hangi bir mazeretle vazifesi başından muvakkaten infikaki takdirinde Meclisçe yerine bir vekil vekili intihap olunup İcra Vekillerinden biri hetince tevkil olunur." T.B.M.M. Z.C., C. XXI, s. 331.

¹²⁴ T.B.M.M. Z.C., C. XXI, s. 331-332.

¹²⁵ T.B.M.M. Z.C., C. XXI, s. 332.

¹²⁶ Aynı yer.

¹²⁷ Aynı yer.

¹²⁸ Aynı yer. Konya milletvekili olarak iki tane Vehbi Efendi vardır. Bunlar Ömer Vehbi (BÜ-YÜKYALVAÇ) ve Mehmet Vehbi (ÇELİK)'tir. Konuşmayı yapan Vehbi Efendi'nin, ilk adı kaydedilmediğinden hangisi olduğu tespit edilememiştir.

lirttikten sonra görüşmenin kifayetini oylamaya koymuş ve bu, genel kurul tarafından kabul edilmiştir¹²⁹. Bundan sonra maddenin komisyondan gelen şekli ve değişiklik teklifleri okunarak birer birer oylama yapılmış, oylamada oturum başkanı doğrudan doğruya komisyondan gelen şekli oylamaya sunmuş ve çoğunlukla kabul edilmiştir. Buna bağlı olarak da Rauf Bey, diğer takrirlerin oylanmasına gerek kalmadığını belirtince kısa bir usul tartışması yaşanmış ve sonuçta başkanın uygulaması kabul edilmiştir¹³⁰.

Bundan sonra, bu kanunun kâbul edilmesi ile buna aykırı olan hükümlerin geçersiz olduğuna ve yürürlüğe dair maddeler, haklarında konuşma yapılmaksızın ve aynen kabul edilmişlerdir¹³¹.

Maddeler hakkındaki görüşmeler bu şekilde tamamlandıktan sonra İzmir Milletvekili Yunus Nadi (ABALIOĞLU) Bey'in, anayasanın dokuzuncu maddesinin de değiştirilmesi gerektiğini söylemesi üzerine, bu konuda bir tartışma meydana gelmiştir. Yunus Nadi Bey, icra vekilleri heyeti başkanı seçimi hakkında yeni bir kayıt koymakla anayasanın dokuzuncu maddesinde bulunan esasın tağyir edildiği ve bu yüzden de vekil seçimi kanununu takiben bu meselenin de halledilmesi gerektiği fikrindedir¹³². Lazistan Milletvekili Ziya Hurşit Bey de anayasanın dokuzuncu maddesinin değiştirilmesi gerektiği düşüncesindedir. Yalnız öncelikle icra vekilleri seçimine dair kanun kabul edilip yürürlüğe girmelidir. Ancak ondan sonra bu madde tadil edilebilir¹³³. Karesi Milletvekili Hasan Basri (ÇANTAY) Bey ise oldukça ilginç bir düşünce ileri sürmüştür. Buna göre; kabul edilen kanunun "...işbu kanuna mugayir olan ahkam mülğadır" hükmü ile Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun dokuzuncu maddesindeki adı geçen fıkra da lağvedilmiş olduğundan gerek şimdi ve gerekse daha sonra

129 T.B.M.M. Z.C., C. XXI, s. 333.

130 T.B.M.M. Z.C., C. XXI, s. 334.

131 Aynı yer.

132 T.B.M.M. Z.C., C. XXI, s. 334-335. Gerçekten de 1921 Anayasası'nın dokuzuncu maddesinde icra vekilleri heyeti başkanı için şu hüküm getirilmiştir: "...İcra Vekilleri Heyeti, içlerinden birini kendilerine reis intihap ederler. Ancak Büyük Millet Meclisi Reisi vekiller heyetinin de reis-i tabiidir." S. Kili- A.Ş. Gözübüyük; Türk Anayasa Metinleri, Ankara, 1985, s.92.

133 T.B.M.M. Z.C., C. XXI, s. 335.

gündeme gelecek olan İcra Vekillerinin Vazife ve Mesuliyetleri Kanunu görüşmeleri sırasında bu konudan bahsetmek boşunadır¹³⁴. Sinop Milletvekili Hakkı Hami Bey ise şu anda anayasanın dokuzuncu maddesinin değiştirilmesi gereklidir veya gereksizdir demenin boş olduğunu, önce şu andaki kanunun kabulü, sonra da vazife ve salahiyetler kanununun görüşülmesi gerektiğini, kanunların alacağı şekle göre bu konunun da görüşülmesi gerektiğini ileri sürmüştür¹³⁵. Bunun üzerine Komisyon adına söz alan Y. Nadi Bey, daha önce belirtmediği, bu kanunun kesin kabulünden sonra anayasanın dokuzuncu maddesinin tadilinin gerektiği, bu yüzden de oylamanın bu şekilde yapılması gerektiğini belirtince oturum başkanı komisyondan gelen erteleme teklifini oylamaya koyarak kabul edildiğini açıklamıştır¹³⁶.

Bu arada, oylamanın isim okunarak yapılmasına dair on üç imzalı bir takrir meclis başkanlığına verilmiş ve bu takrir genel kurula okunmuştur¹³⁷. Ancak bir eksiklik olduğu görülmüş olmalı ki, Mentеше Milletvekili Dr. T. Rüştü(ARAS) kürsüye gelerek bu kanunun anayasa hükümlerini haiz olduğunu, meclisin bu gibi kanunlarda çoğunluk esasını benimsediğini, 2/3 çoğunluk istemediğini, ancak bu kanun ile meclisin 2/3 çoğunluğu benimsemekle bir teamülü başlatmış olacağını belirtmiştir¹³⁸. Ziya Hurşit Bey ise, takrir sahiplerinin oylamanın isim okunarak yapılmasını istediklerini kanunun kabulü için ise mutlak çoğunluğun aranacağını, anayasa maddelerinin 2/3 çoğunluk ile kabul edilmesi gerektiğini bildiklerini, anca mecliste mutlak çoğunluğun bir teamül haline geldiğini ileri sürmüştür¹³⁹. Hüseyin Avni Bey de, şimdiye kadar bu tip kanunları mutlak çoğunlukla kabul ettiklerini, hatta anayasanın bile bu şekilde kabul edildiğini, anayasanın bir maddesini de tağyir eden bu maddenin 2/3 ço-

134 Aynı yer.

135 Aynı yer.

136 T.B.M.M. Z.C., C. XXI, s. 335.

137 T.B.M.M. Z.C., C. XXI, s. 336. Bu takrir şöyledir: "İcra Vekillerinin suret-i intihabına dair olan kanunun heyet-i umumiyesinin tayin-i esami suretiyle reye vaz'ını teklif eyleriz" Bu teklifin altında Kılıç Ali, Ali (ÇETİNKAYA), Tunalı Hilmi, (Topçu) İhsan gibi kişilerin de imzaları vardır.

138 Aynı yer.

139 Aynı yer.

ğunlukla kabul edilmesinin mümkün olmadığını iddia etmiştir¹⁴⁰. Kütahya Milletvekili Ragıp (SOYSAL) Bey ise, meclisin ister mutlak ve isterse 2/3 çoğunluk ile kabul etsin bu kanunun bir anayasa meselesi olduğunu, anayasanın hangi tip çoğunlukla kabul edildiğinin belli olmadığını, çünkü isim okunarak oylama yapılmadığını, devlet kanunlarının söz konusu olduğu durumlarda bir iki teamüle göre değil esas düsturlara göre hareket edilmesi gerektiğini öne sürmüştür¹⁴¹.

Bu konuşmalardan sonra başkan müzakerelerin yeterliliğini oylamaya koymuş ve kabul edilmiştir. Ardından oylamanın isim okunarak yapılmasını isteyen taktir başkan tarafından oya sunacağı sırada, bu sefer de bunun oya konulamayacağı itirazları gelmiş ve on beş imzalı¹⁴² taktirin oya konulamayacağı iddiasına karşılık, oturum başkanının da bu taktirin usule uygun olduğunu ve oya konulacağını belirtmiştir. İlginç bir şekilde Hüseyin Avni Bey, isim okunarak oylama yapılmasının zorunlu olduğunu ileri sürmüştür. Bu sırada başkan, başkanlık divanının yanıldığını, içtüzük gereğince bu teklifin oylamaya dahi konmadan yerine getirilmesi gerektiğini belirtince tartışmalar da bitmiştir.

Bundan sonra kanunun tamamı hakkında oylamaya geçilmiş, oylamaya katılan 184 milletvekilinden 14 çekimser ve 46 ret oyuna karşılık 124 oy ile İcra Vekillerinin Seçim Usulüne Dair Kanun kabul edilmiştir¹⁴³. Oylama sonucunun başkan tarafından ilan edilmesinden sonra Ziya Hurşit Bey, kanunun 2/3 çoğunlukla kabul edilmesi yönünde önerge veren milletvekillerine nispet yaparcasına “ekseriyet-i sülûsan bile var” demiştir¹⁴⁴.

140 Aynı yer.

141 T.B.M.M. Z.C., C. XXI, s. 336-337.

142 İsrarla on beş imzadan bahsedilmesine rağmen teklifin altında on üç imza vardır.

143 T.B.M.M. Z.C., C. XXI, s. 338,341-342.

144 T.B.M.M. Z.C., C. XXI, s. 338.

Sonuç

"İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun"un gerek 1-2 Mayıs 1920, gerek 4 Kasım 1920 ve gerekse 6-8 Temmuz 1922 görüşmelerinde, usul ve ayrıntılar hakkındaki tartışmalar bir tarafa bırakılırsa, tartışmaların seçim usulüne dair olan ikinci maddesinde odaklandığı görülmektedir. Aslında Kasım 1920 ve Temmuz 1922 görüşmelerinde bu durum gayet normaldir. Çünkü bu görüşmelerde ana konu zaten bu maddedir. Ancak 1-2 Mayıs 1920 tarihindeki görüşmelerde de bu konu gündeme gelmiştir.

Usul tartışmalarında, özellikle 1-2 Mayıs ve 4 Kasım 1920 görüşmelerinde bir meclis içtüzüğüne bulunmaması, bu konuda neyin esas alınacağı bazı tartışmalara sebep olmuştur. Ancak bu mesele, ilerleyen zaman içerisinde teamüllerin yerleşmesi ile bir ölçüde halledilmiştir. Buna rağmen 6-8 Temmuz 1922 görüşmelerinde de kimi zaman usul tartışmaları yaşanmıştır.

Tartışmaların odaklandığını belirttiğimiz ikinci madde, yani vekillerin, doğrudan doğruya meclis tarafından veya meclis başkanının göstereceği adaylar arasından seçileceğine dair mesele ilk defa 1-2 Mayıs 1920 tarihindeki görüşmelerde gündeme gelmiştir. Birinci Meclis'in bütün faaliyeti süresince bir sorun teşkil etmiş olan adaylık meselesi, ne Mustafa Kemal Paşa'nın 24 Nisan 1920 tarihindeki konuşma ve şifahi teklifinde ne de buna bağlı olarak komisyon tarafından hazırlanmış olan kanun layihasında yer almıştır. Buna rağmen Mayıs 1920 görüşmelerinde bazı milletvekilleri "aday gösterme hakkı"nın meclis başkanı veya hükümete tanınmasını istemişler ve savunmuşlardır. Burada ilginç olan taraf ise, görüşmeler sırasında bu konu ile ilgili olarak milletvekilleri arasında bir mutabakat sağlanmış gibi bir durum ortaya çıkmış ve adaylık ile ilgili yapılan tekliflere herhangi bir itiraz gelmemiş; ancak sıra oylamaya geldiğinde bunların tamamı reddedilmiş ve tasarı komisyondan geldiği şekli ile kabul edilmiştir.

Bu görüşmelerde diğer ilginç bir durum da Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey ile ilgilidir. Temmuz 1922 görüşmelerinde aday gösterme usu-

lünün karşısında en sert muhalefet yapan milletvekillerinden olan Ali Şükrü Bey, kanunun ilk görüşmelerinde meclis başkanının aday göstermesi gerektiğini savunmuş, hatta bu konuda bir de teklif vermiştir. Yine Temmuz 1922 görüşmelerinde Ali Şükrü Bey ile muhalefetin lideri ve sözcüsü olarak ortaya çıkan Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni (ULAŞ) Bey'in Mayıs ve Kasım 1920 görüşmelerinde, hiçbir tavır sergilemediği görülmektedir. Oylamanın isim okunarak yapılmasına rağmen tutanaklarda oylama sonucunun verilmemesinden dolayı Hüseyin Avni Bey'in ne yönde oy kullandığını tespit edememekteyiz.

4 Kasım 1920 tarihinde, Kanunun ikinci maddesi hakkında verilen değişiklik önergesi, bazı milletvekillerinin müdahalesi sonucu, yine aynı gün görüşülmeye başlanmıştır. Kanun değişikliğinin lehinde yapılan konuşmalarda, adayların kim (veya kimler) tarafından yapılması gerektiği konularında değişik görüşler ileri sürülmüştür. Muhalefet açısından ise, Burdur Milletvekili İsmail Suphi (SOYSALLI) Bey ve Karesi Milletvekili Mehmet Vehbi (BOLAK) Bey'in pek de esasa yönelik olmayan zayıf muhalefetleri bir yana bırakılacak olursa, Karesi Milletvekili Hasan Basri (ÇANTAY) Bey, özellikle Temmuz 1922 görüşmelerinde muhalefetin görüşlerine temel teşkil edecek bir konuşma yapmıştır. Bu görüşmelerde, daha önce aday gösterme hakkının meclis başkanına tanınmasını savunan Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey ve yine ikinci gurubun lideri durumundaki Hüseyin Avni Bey'lerden herhangi bir tavır görülmemektedir.

Kasım 1920 görüşmelerinde, kanun değişikliği, Mustafa Kemal Paşa'nın istediği şekilde gerçekleştirilirken, oylamanın parmak kaldırılarak yapılması dolayısıyla kimin hangi yönde oy kullandığı tespit edilememekte ve bir değerlendirme yapılamamaktadır.

Bu kanun ve dolayısıyla hükümet üyelerinin seçim usulü meselesi 1921 yılının sonunda tekrar gündeme gelmiştir. Özel bir komisyon tarafından hazırlanmış olan "Heyet-i Vekilenin Vazife ve Salahiyetine Dair Kanun" tasarısı meclis gündemine geldiğinde 1 Aralık 1921 günkü oturumda M. Kemal Paşa'nın bu kanun ile ilgili olarak yaptığı konuşma üye-

rine tasarı, komisyon tarafından 3 Aralık 1921 tarihinde geri çekilmiştir. Yine aynı gün M. Kemal Paşa ve 36 milletvekilinin imzalarıyla verilen bir önerenin kabul edilmesi ile iki komisyon (Hükümetin görev ve yetkilerine dair kanunu hazırlamakla görevli komisyon ile Anayasa Komisyonu) birleştirilerek birlikte bir tasarı hazırlamakla görevlendirilmiştir. Bu komisyon 6 Temmuz 1922 günü çalışmalarını tamamlayarak, beş maddelik bir tasarıyı meclise sunmuştur. Ancak görüşmelerin bu tasarı üzerinde geçmesi beklenirken olaylar farklı bir mecraya sürüklenmiştir.

Anlaşılan, Kasım 1920 görüşmeleri sırasında da zaten varlığı fark edilen muhalefet, 1922 yılına kadar gücünü iyice arttırmıştır. 1922 yılında muhalefeti asıl güçlendiren gelişme, son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde önemli bir güç teşkil eden eski İttihatçıların 16 Mart 1920'de İstanbul'un İtilaf kuvvetleri tarafından işgal edilip meclisin basılmasından sonra gönderildikleri Malta sürgününden geri dönerek B.M.M.'ne katılmalarıdır. Özellikle İttihatçıların önde gelen isimlerinden ve Karakol Cemiyeti'nin başkanı olan Kara Vasıf Bey'in gelişi muhalefete önemli bir kuvvet kazandırmıştır. Yine farklı görüşlerde olsalar da, M. Kemal Paşa tarafından kurulmuş bulunan Müdafaa-i Hukuk Gurubu'nun dışında bırakılan milletvekilleri de ya İkinci Gurup'un içinde yer almışlar veya onlarla birlikte hareket etmişlerdir. İşte bu gibi gelişmeler sonucunda genellikle İkinci Gurup olarak nitelendirilen muhalefet 1922 yılının ortalarında önemli bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Bu muhalefet, hükümet üyelerinin seçimi usulünü yeniden tespit eden kanunun 6-8 Temmuz 1922 tarihindeki görüşmesinde olayın akışını yönlendiren taraf olmuştur.

Görüşmelerde muhalefetin en aktif kişileri, İkinci Gurup'un lideri durumunda olan Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni (ULAS) Bey ile daha önce meclis başkanına aday gösterme hakkının tanınmasını savunduğunu belirttiğimiz Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey olmuşlardır.

6 Temmuz 1922 oturumunda tasarının ön görüşmesi ve birinci maddesinin görüşülmesi sırasında muhalefetin gücü ortaya çıkmıştır. Durum

öyle bir hal almıştır ki, muhalefetin karşısında kanun tasarısını savunma işi sadece komisyon üyelerinin üzerinde kalmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla bu savunma da oldukça zayıf kalmıştır. İnisiyatif daha ilk andan itibaren muhalefetin eline geçmiştir.

Temmuz 1922 görüşmeleri hem uzun sürmüş ve hem de oldukça hararetli geçmiştir. 6 Temmuz günü bitirilemeyen görüşmeler 8 Temmuz gününe kalmış, görüşmeler sonunda yapılan oylama muhalefetin istediği şekilde neticelenmiştir. Diğer iki oylamadan farklı olarak 8 Temmuzda Birinci Gurup'un isteği ve Hüseyin Avni (ULAŞ) Bey'in de desteğiyle oylama ad okunarak gerçekleştirilmiştir. Oylama sonucuna göre, muhalefet tarafından verilen değişiklik önermeleri doğrultusunda şekillenen kanun metni, 14 çekimser ve 46 ret oyuna karşılık 124 oy ile kabul edilmiştir. Böylece kanun tekrar ilk şekline dönmüştür.

Kullanılan oyları kısa bir tahlile tabi tutacak olursak şunlar ortaya çıkmaktadır: 124 olan kabul oylarının 47'si İkinci Gurup'a mensup milletvekillerinin, 24'ü ise kabul yönünde oy kullanan bağımsız milletvekillerininidir. Kanuna kabul oyu veren 10 milletvekili ise, İkinci Gurup'a dahil olmayan ancak onlarla birlikte hareket edenlerdir. Kabul oylarında dikkat çekici bir durum da Birinci Gurup'a mensup olan milletvekillerinin sayısıdır. Bu, hiç de azımsanmayacak bir sayıdır: 43.

Ret oyu veren milletvekillerinden 45'i Birinci, 1'i ise İkinci Guruptandır. 14 çekimser oyun dağılımı da, 11'i Birinci Gurup 3'ü ise bağımsız olup Birinci Gurup ile birlikte hareket edenler şeklindedir.

İcra Vekillerinin Seçim Usulüne Dair Kanun görüşmeleri dikkate alındığında, ilk görüşmelerde yani 1-2 Mayıs 1920 tarihli görüşmelerde henüz milletvekilleri birbirlerini tanımaktadırlar. Bu tarihlerde gruplaşmadan söz edilemez. 4 Kasım 1920 tarihindeki değişiklik görüşmelerinde ise safların belirginleşmeye başladığını, 6-8 Temmuz 1922 görüşmelerinde ise gruplaşmanın tamamlandığını ve gruplar arası mücadelenin kızıştığını görmekteyiz. Gruplar arası mücadele denildiğinde de I. ve II. Gruplar'ın anlaşılacağı muhakkaktır.

ÖZET

23 Nisan 1920 tarihinde B.M.M. açıldıktan sonra, meclise bağlı olarak kurulacak olan hükümet ile ilgili hukuki düzenleme, 2 Mayıs 1920 tarihinde gerçekleştirilmiştir. "Hükümet Üyelerinin Seçim Usulüne Dair Kanun"un, seçim yöntemini belirleyen ikinci maddesi bundan sonra, biri 4 Kasım 1920 ve diğeri 8 Temmuz 1922 tarihine olmak üzere iki defa değiştirilecektir. Bu kanun da diğerk bazı kanunlar gibi, gruplaşma ve gruplar arası ilişkileri göstermesi bakımından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: B.M.M., hükümet, kanun değişikliği

ABSTRACT

Following the opening ceremony of G.N.A. on 23 April 1920, the regulations (codifications) related to the government that was constituted by depending on the assembly, took place on 2 May 1920. The second article of the "Law on the Method of selecting the Members of the Cabinet" was amended two times on 4 November 1920 and 8 July 1922. This amendment like the others is important in terms of reflecting the interrelationships and interactions among the groups.

Key Words: G.N.A., government, amendment,